

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA

Katedra rozvojových studií

Jiří Ladzianský

**NEROVNOMĚRNÝ ROZVOJ Z POHLEDU
MODERNIZAČNÍ TEORIE A TEORIE ZÁVISLOSTI**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.

Olomouc 2010

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Přírodovědecká fakulta
Akademický rok: 2008/2009

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE (PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Jiří LADZIANSKÝ**
Osobní číslo: **R07621**
Studijní program: **B1301 Geografie**
Studijní obor: **Mezinárodní rozvojová studia**
Název tématu: **Nerovnoměrný rozvoj z pohledu modernizační teorie
a teorie závislosti**
Zadávací katedra: **Katedra rozvojových studií**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem bakalářské práce je postihnout příčiny nerovnoměrného rozvoje za použití rozvojových teorií s důrazem na modernizační teorii a teorii závislosti. Autor se bude zabývat především ekonomickou, geopolitickou a kulturní dimenzí problému.

Struktura práce: 1. Úvod; 2. Cíle práce; 3. Přehled literatury, použité metody; 4. Teorie modernizace a teorie závislosti: a. postavení v diskurzu rozvoje; b. společní jmenovatelé obou teorií a jejich komparace; c. kritika obou teorií; 5. Závěry; 6. Shrnutí (i anglicky); 7. Seznam literatury, případně přílohy.

Bakalářská práce bude zpracována v těchto kontrolovaných etapách: Sestavení bibliografie a rešerše literatury (květen - červen 2009), zpracování kapitol 1.-3. (květen - listopad 2009), zpracování kapitoly 4. (prosinec 2009), zpracování kapitoly 5. (únor 2010), zpracování kapitoly 6. (březen 2010), zpracování závěrů (duben 2010), tvorba příloh (průběžně), dokončení a odevzdání práce (květen 2010).

Rozsah grafických prací: text, grafy a mapy podle potřeb zadání
Rozsah pracovní zprávy: 12 000 slov základního textu
Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická
Seznam odborné literatury: viz příloha

Vedoucí bakalářské práce: **RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.**
Katedra geografie

Datum zadání bakalářské práce: 7. května 2009
Termín odevzdání bakalářské práce: 30. dubna 2010

Prof. RNDr. Juraj Ševčík, Ph.D.
děkan

L.S.

Doc. RNDr. Pavel Nováček, CSc.
vedoucí katedry

V Olomouci dne 7. května 2009

Příloha zadání bakalářské práce

Seznam odborné literatury:

AMIN, S. Underdevelopment and Dependence in Black Africa-Origins and Contemporary Forms. *The Journal of Modern African Studies*. 1972. Vol. 10, No. 4 (Dec., 1972), pp. 503-524.

AMIN, S. Underdevelopment and Dependence in Black Africa: Historical Origin. *Journal of Peace Research*. 1972. Vol. 9, No. 2 (1972), pp. 105-120.

FURTADO, C. Political Obstacles to Economic Growth in Brazil. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*. 1965. Vol. 41, No. 2 (Apr., 1965), pp. 252-266.

GUSFIELD, J. R. Tradition and Modernity: Misplaced Polarities in the Study of Social Change. *The American Journal of Sociology*. 1967. Vol. 72, No. 4 (Jan., 1967), pp. 351-362.

HIRSCHMANN, A. O. The Political Economy of Latin American Development: Seven Exercises in Retrospection. *Latin American Research Review*. 1987. Vol. 22, No. 3 (1987), pp. 7-36.

HIRSCHMANN, A. O. The Political Economy of Import-Substituting Industrialization in Latin America. *The Quarterly Journal of Economics*. 1968. Vol. 82, No. 1 (Feb., 1968), pp. 1-32.

MYRDAL, G. The Equality Issue in World Development. *The American Economic Review*. 1989. Vol. 79, No. 6, Nobel Lectures and 1989 Survey of Members (Dec., 1989), pp. 8-17.

MYRDAL, G. Gunnar Myrdal on Population Policy in the Underdeveloped World. *Population and Development Review*. 1987. Vol. 13, No. 3 (Sep., 1987), pp. 531-540.

PREBISCH, R. Raul Prebisch on Latin American Development. *Population and Development Review*. 1981. Vol. 7, No. 3 (Sep., 1981), pp. 563-568.

ROSTOW, W. W. The Take-Off Into Self-Sustained Growth. *The Economic Journal*. 1956. Vol. 66, No. 261 (Mar., 1956), pp. 25-48.

ROSTOW, W. W. The Stages of Economic Growth. *The Economic History Review, New Series*. 1959. Vol. 12, No. 1 (1959), pp. 1-16.

ROSTOW, W. W. The Problem of Achieving and Maintaining a High Rate of Economic Growth: A Historian's View. *The American Economic Review*. 1960. Vol. 50, No. 2, Papers and Proceedings of the Seventy-second Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1960), pp. 106-118.

ROSTOW, W. W. The World Economy Since 1945: A Stylized Historical Analysis. *The Economic History Review, New Series*. 1985. Vol. 38, No. 2 (May, 1985), pp. 252-275.

ROSTOW, W. W. The Strategic Role of Theory: A Commentary. *The Journal of Economic History*. 1971. Vol. 31, No. 1, The Tasks of Economic History (Mar., 1971), pp. 76-86.

SANTOS, T. D. The Structure of Dependence. *The American Economic Review*. 1970. Vol. 60, No. 2, Papers and Proceedings of the Eighty-second Annual Meeting of the American Economic Association (May, 1970), pp. 231-236.

SANTOS, T. D. The Crisis of Contemporary Capitalism. *Latin American Perspectives*. 1976. Vol. 3, No. 2, Capitalism in Latin America: The Process of Underdevelopment (Spring, 1976), pp. 84-99.

WALLERSTEIN, I. Semi-Peripheral Countries and the Contemporary World Crisis. *Theory and Society*. 1976. Vol. 3, No. 4 (Winter, 1976), pp. 461-483.

WALLERSTEIN, I. After Developmentalism and Globalization, What? *Social Forces*. 2005. Vol. 83, No. 3 (Mar., 2005), pp. 1263-1278.

WALLERSTEIN, I. The Development of the Concept of Development. *Sociological Theory*. 1984. Vol. 2 (1984), pp. 102-116.

WALLERSTEIN, I. A World-System Perspective on the Social Sciences. *The British Journal of Sociology*. 1976. Vol. 27, No. 3, Special Issue. *History and Sociology* (Sep., 1976), pp. 343-352.

WALLERSTEIN, I. The World-System after the Cold War. *Journal of Peace Research*. 1993. Vol. 30, No. 1 (Feb., 1993), pp. 1-6.

Prohlašuji, že jsem zadanou bakalářskou práci vypracoval samostatně a uvedl jsem veškeré užité informační zdroje.

Olomouc, 13. května 2010

.....

podpis

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu bakalářské práce RNDr. Miloši Fňukalovi, Ph.D. za jeho vstřícný přístup, trpělivost a cenné rady, které mi pomáhaly při zpracovávání této práce.

OBSAH:

1 ÚVOD	10
2 CÍLE PRÁCE	12
3 PŘEHLED LITERATURY, POUŽITÉ METODY	13
4 POSTAVENÍ MODERNIZAČNÍ TEORIE A TEORIE ZÁVISLOSTI V DISKURZU ROZVOJE	14
4.1 Počátky a historické souvislosti	15
4.2 Strategie ekonomického růstu relevantní pro obě teorie	16
4.3 Teorie modernizace	18
4.3.1 TEORIE RŮSTU	19
4.3.2 IDEOLOGICKÝ PODTEXT MODERNIZAČNÍ TEORIE	20
4.3.3 W. W. ROSTOW A TEORIE STÁDIÍ RŮSTU	21
4.3.4 DIALEKTIKA MODERNIZAČNÍ TEORIE	23
4.3.5 INSTITUCIONALISMUS A JEHO VZTAH K MODERNIZAČNÍ TEORII.....	24
4.3.6 ALBERT HIRSCHMANN A ODKAZ MODERNIZAČNÍ TEORIE.....	26
4.4 Teorie závislosti	27
4.4.1 STRUKTURALISMUS JAKO ZÁKLAD TEORIE ZÁVISLOSTI	28
4.4.2 A. G. FRANK A DALŠÍ RADIKÁLNÍ PŘÍSTUPY	29
4.4.3 ZÁVISLOST Z POHLEDU DOS SANTOSE	30
4.4.4 NOVÁ ŠKOLA ZÁVISLOSTI	31
4.4.5 TEORIE SVĚTOVÝCH SYSTÉMŮ	32
5 SPOLEČNÍ JMENOVATELE OBOU TEORIÍ A JEJICH KOMPARACE.....	33
6 KRITIKA OBOU TEORIÍ	37
6.1 Kritika modernizační teorie.....	37
6.2 Kritika teorie závislosti.....	39
7 ZÁVĚRY	40
8 SHRUTÍ (SUMMARY)	42
9 SEZNAM LITERATURY	44

1 ÚVOD

Tato práce se bude zabývat teoretickými pohledy na rozvoj světa převážně v období průběhu tří desetiletí po druhé světové válce. Výběr tématu vycházel z potřeby prozkoumat historické a teoretické základy, na kterých stojí dnešní oficiální i neoficiální rozvojová pomoc a její vnímání. Její charakter se sice vzhledem ke všem možným okolnostem a poznatkům jednoznačně změnil, zároveň zde lze ale najít počátky působení aktérů této pomoci, ať už jde např. o Organizaci spojených národů se svými jednotlivými orgány nebo jiné instituce, které přetrvaly a hrají svou výraznou roli dodnes. Co se týče tehdejšího akademického pohledu na rozvoj, díla rozvojových teoretiků se přihlašují nebo jsou dodatečně zařazována k rozdílným školám nebo pramenům vlivů. Rozdělení těchto proudů se však v různých zdrojích ne vždy shoduje. Proto se pokusíme alespoň o částečné shrnutí těchto velkých poválečných rozvojových teorií jako celku, o jejich různé interpretace rozvoje nebo o nalezení jejich průniků a jejich srovnání co se týče východisek i důsledků.

Samotný diskurz rozvoje však nelze charakterizovat jako aktuální akademický přístup. Již od poloviny osmdesátých let se objevují a dodnes přetrvávají kritické pohledy na tento diskurz, situaci často identifikují jako „slepu ulici“ rozvojové teorie ve svých konvenčních i alternativních směrech a jsou výzvou dřívějším universalistickým přístupům.¹ Tyto přístupy nazýváme jako „postrozvojové“ (postdevelopment), věnovat se jim konkrétně není cílem této práce, i když ve svých závěrech a interpretacích oněch velkých teorií, ke kterým jejich kritika často směřuje, se s nimi můžeme často shodovat.

Zároveň je na tomto místě nutné vysvětlit, proč se bude práce zabývat právě těmito velkými teoriemi, které se dnes mohou jevit jako již neaktuální, a proč raději nepřesune svou pozornost na možnosti rozvoje ve světle postrozvojového přístupu.² Především jde o to, že budovat jakoukoliv teorii bez zohlednění teorií již existujících je neefektivní, stejně tak jako ji praktikovat – tím máme na mysli ji přejímat jako ideologické východisko v praktické (např. politické) rovině – bez odpovědi na otázku důvodu takového jednání. Takto bychom se mohli dostat až k jádru každé z teorií i k požadavku vysvětlení důvodů oficiální rozvojové pomoci. To je ale pouze věčná filosofická otázka, rozvoj je realita, pouze z pohledu myšlenek postmoderny, poststrukturalismu aj. interpretovaných ve své extrémní podobě lze považovat i

¹ srov. SIMON, D. 1997, s. 183.

² autoři jako např. Colin Ley, Arturo Escobar, Majid Rahnema aj.

jakékoliv zásahy do třetího světa za zpátečnické.³ Avšak bez kritiky a bez možného dialogu se každá situace může jevit jako jediná možná cesta, otázkou zůstává, na kolik jsou akademické post-rozvojové přístupy schopny ovlivnit všeobecné mínění nebo praxi, protože, na druhou stranu, podle některých teoretiků, vnímání způsobu dosažení rozvoje Západem jako osvědčené je tak silně zakořeněno, že jej nelze změnit ani akademicky.⁴

³ srov. SIMON, D. 1997, s. 184.

⁴ srov. PEET, R. 2009, s. 140.

2 CÍLE PRÁCE

Primárním cílem práce je identifikovat základní myšlenkové směry rozvojových teorií z období po druhé světové válce a zařadit je do kontextu této doby. Důraz bude kladen především na ty z nich, které se spojují s modernizační teorií a teorií závislosti. V diskurzu rozvoje však jde o dvě otevřené kategorie. V práci se pokusíme o jejich vymezení – neklademe si však nárok na jeho ucelenost, protože množství vlivů a studií, které lze do jednotlivých směrů zařadit, je až příliš velké. Cílem je proto, spíše než podat vyčerpávající popis obou teorií, především dojít k opodstatněnému přiřazení jednotlivých použitých teoretických směrů k jedné z těchto kategorií. Pokusíme se tedy tyto teorie spojit i s konkrétními východisky nebo výsledky. Zároveň je cílem zjistit, jak se v rámci komparace takto vymezené teorie staví ke společným bodům svého zájmu.

Záměrem práce je také poukázat na význam těchto teorií, ačkoliv se již nejedná o aktuální akademické přístupy. Chceme se proto pokusit zaměřit na myšlenky, které mohou být relevantní i v rámci dnešního světa. Cílem je, aby byl výsledný text reprezentativní a aby správně předkládal myšlenkový odkaz školy modernizace i závislosti spíše než seznam autorů a jejich děl. Důraz proto má být kladen na celospolečenskou konotaci jednotlivých teorií – pokud se tedy některé proudy zabývají ekonomickou stránkou věci, cílem je postihnout i historické, kulturní, geografické nebo politické okolnosti. Ve výsledku by pak mělo být patrné, jak byl rozvoj interpretován jednotlivými proudy a proč tomu tak mohlo být.

3 PŘEHLED LITERATURY, POUŽITÉ METODY

Téměř všechny zdroje literatury použité ke zpracování tohoto textu jsou dostupné pouze v anglickém jazyce. Bylo proto nutné k některým anglickým pojmům hledat správné české ekvivalenty – zde jsme často těžili z jednoho z mála českých zdrojů⁵. U klíčových výrazů jsou proto zároveň uváděny české i anglické ekvivalenty vzhledem k tomu, že v rámci rozvojových teorií tyto jednotlivé výrazy často nesou svůj vlastní význam.

Bibliografie jednotlivých studií rozvojových teorií ukazují, že literatura k zadanému tématu je opravdu vyčerpávající. Nebylo možné, ani nebylo záměrem, obsáhnout větší množství prací přehodnocujících období poválečných teorií, nutně jsme tak vzhledem k omezenému prostoru nemohli ani zahrnout všechny významné publikace. Osa práce a jistý druh vymezení teoretických proudů této doby se tak částečně odvíjely především od základních dostupných zdrojů v této oblasti, tj. knihy autorů jako např. Preston, Rapley, Brohman nebo Peet. Důraz byl kladen na vyváženost těchto sekundárních zdrojů s primárními zdroji z období, kterým se práce zabývá. Tyto primární zdroje jsme pak čerpali především z databází recenzovaných vědeckých časopisů.

Práce je z velké části především rešerší pro ni vymezených zdrojů. Tato rešerše pak je doplněna o komparaci vymezených teoretických proudů.

⁵ srov. DANĚK, P. 2000.

4 POSTAVENÍ MODERNIZAČNÍ TEORIE A TEORIE ZÁVISLOSTI V DISKURZU ROZVOJE

Jen těžko lze nalézt větší počet studií poválečných teorií rozvoje, které by se shodovaly na jejich jednoznačném vymezení. Pokusit se o takové vymezení, které by si kladlo nároky na svou správnost, totiž ani není potřebné. Mnohem důležitější je odkaz myšlenek koncipovaných v tomto období. Vymezení má potom sloužit pro lepší orientaci a pro pochopení kontextu a principů, na základě kterých tyto myšlenky vznikaly. Podle Prestona by se tak teorie, objevující se po druhé světové válce, měly analyzovat především z hlediska konkrétních okolností v rámci dynamiky globálního průmyslově-kapitalistického systému, který byl také zdrojem jimi adresovaných zájmů.⁶ Tyto zájmy se ve svých důsledcích projevovaly ve všech rovinách společenské organizace. Bylo potřeba odpovídat na otázky z ekonomických, geopolitických, kulturních a dalších oblastí souvisejících s charakterem dynamiky tohoto stávajícího systému. Vznikaly tak proudy, které se v některých odpovědích shodovaly více či méně a to i v závislosti na teoretickém, geografickém nebo historickém kontextu jejich formulace. Jedno východisko je ale spojovalo a umožňovalo tak výměnu jejich názorů a vzájemnou kritiku. Navzdory všem předpojatým nebo zkresleným myšlenkám, ze kterých se často teorie v tomto období vzájemně obviňovaly, byly jejich závěry koncipovány v rámci jednoho diskurzu – diskurzu rozvoje. V této práci se tedy pokusíme jednotlivé teorie nějakým způsobem vymezit, toto vymezení však má pouze sloužit jako podklad pro poukázání na společné body zájmu tehdejších myšlenek a na odlišnost nebo podobnost jejich interpretací.

Teorie modernizace i teorie závislosti společně s dalšími teoriemi čerpaly své poznatky z různých disciplín a následně se spolupodílely na vytváření obrazu rozvoje v dobách, kdy měly největší vliv na jeho aktéry. Fakt, že se na tomto obrazu rozvoje nějak podílely, znamená, že je tedy konstruovali a v určitých odchylkách pak i formovali podle svých konkrétních přístupů. Nelze určit, zda si uvědomovali, že rozvoj na základě tohoto faktu je tedy pouze konstrukt – často však docházelo ke snaze své závěry univerzalizovat a považovat za všeobecně platné – takové teorie lze tedy nazývat jako „velké teorie“, které operovaly v rámci právě zmíněného diskurzu. V této části kapitoly se pokusíme o zařazení modernizační teorie i teorie závislosti (ačkoliv jde samo o sobě o dost široké pojmy) do širšího teoretického nebo historického kontextu a

⁶ srov. PRESTON, P. W. 1996, s. 316.

o vymezení jejich pozice v tomto diskurzu společně s teoriemi, které se jich určitým způsobem týkají nebo na ně reagují.

V následujících kapitolách tedy bude potřeba určit všeobecné znaky teorií poválečné doby. Do modernizačního rámce jsou zařazováni i teoretikové jindy oddělených škol jako např. Gunnar Myrdal a škola institucionalismu.⁷ Institucionalismus, modernizační teorie a teorie růstu mají vedle jistých průniků i zásadní rozdíly, stejně jako na druhé straně např. strukturalismus, teorie závislosti, marxismus nebo teorie světových systémů. Pokusíme se o jejich jednotlivé vymezení a ohraničení toho, co je vhodné použít ke komparaci v následující kapitole a proč vůbec tyto proudy takto rozdělujeme na dvě strany.

4.1 Počátky a historické souvislosti

Nezměrný počet historických událostí nebo myslitelů, kteří měli vliv na formování jednotlivých rozvojových teorií i rozvoje jako takového, se nelze nejspíš ani pokusit zmínit. V práci pomineme rozsáhlé počáteční období kolonialismu, které jednoznačně ovlivnilo dnešní podobu světa tím, že bylo např. základem mezinárodní dělby práce („trojúhelníkový obchod“, merkantilismus)⁸, a zaměříme se nejdříve na období od konce osmnáctého až devatenáctého století. Zde je nutné zmínit významné situace, které byly později variantně interpretovány zástupci z odlišných škol rozvoje, a lze zde také najít první strategie, vztahující se k zemím budoucího Třetího světa, které vyplývají ze získávání nezávislosti některých těchto zemí.⁹

K těmto událostem patří především průmyslová revoluce v Británii a francouzská revoluce. Tyto transformace lze vnímat jako základní kameny západních

⁷ např. srov. PRESTON, P. W. 1996; a MCKAY, J. 2008, s. 188.

⁸ srov. DANĚK, P. 2000.

⁹ Máme zde na mysli oficiální politickou nezávislost na svých bývalých koloniálních impériích (např. Brazílie: 1922 (BRAZILIAN GOVERNMENT (2010), Argentina: 1816 (srov. SECRETARÍA DE GABINETE Y GESTIÓN PÚBLICA (2010)). Otázka následné nezávislosti i v jiných směrech, jako např. v socio-ekonomické oblasti, je v rozvojových teoriích polem kritiky např. neomarxismu, strukturalismu, teorie závislosti nebo teorie světových systémů, které tak mají v tomto bodě společné pole působnosti – k tomu se více dostaneme při vymezení jednotlivých teorií.

společností a také je lze označit jako pokrok.¹⁰ Právě jejich označení jako „pokrok“ (progress) a ne jako „rozvoj“ (development) zde chápeme jako klíčové. Jde totiž o bezprecedentní posun, tzn. takový, který nekopíruje žádný předchozí model nebo žádnou předchozí společenskou změnu. Rozvoj potom chápeme v odrazu tohoto pokroku.¹¹

S tímto souvisí i pozice Velké Británie jakožto hegemonu této doby.¹² Průmyslová revoluce, se svými kořeny právě ve Velké Británii, se postupně rozšiřovala - probíhala od konce 18. století a v průběhu 19. století v Evropě a Severní Americe a „přinesla spolu s novými technologiemi také zásadní transformaci vlastnických vztahů a pronikavou změnu pracovních podmínek“.¹³ Nabízí se zde tedy souvislost mezi hegemonií a modelem pokroku, resp. rozvoje. Toto spojení, kdy hegemonie zároveň určuje rozvojový model (tedy ten model, který byl pro ni samotnou pokrokovým), lze identifikovat o století později, kdy se po roce 1945 bývalé pozice Velké Británie jako hegemonu definitivně ujaly Spojené státy americké.¹⁴ Právě zde se totiž začal určovat možný směr rozvoje ostatních zemí (vznik Brettonwoodských institucí, Marshallův plán, teorie růstu, modernizační teorie aj.). Jeho podoba ale vyplývala z předchozích událostí.

4.2 Strategie ekonomického růstu relevantní pro obě teorie

Vrátíme se ještě ke zmiňovaným zemím, osvobozeným od dřívější koloniální nadvlády. Tyto země byly ve své koloniální minulosti součástí určitého systému výměny zboží (např. zmiňovaný trojúhelníkový obchod mezi Evropou, Afrikou a Amerikou¹⁵ – pohled na světový systém je součástí práce např. I. Wallersteina, kterému se budou podrobněji věnovat následující části kapitoly v rámci teorie

¹⁰ srov. WALLERSTEIN, I. 1984, s. 105.

¹¹ máme zde na mysli rozvoj ve smyslu společenské změny. Všeobecně lze rozvoj (development) samozřejmě chápat několika různými způsoby, které jsou ale vždy závislé na kontextu – často je jím míněna i právě společenská změna – např. v modernizační teorii je jako rozvoj chápána právě modernizace, jindy lze naopak rozvoj chápat jako dosahování základních potřeb a všeobecné zlepšování životních podmínek bez nároku na generalizaci (srov. PEET, R. 2000).

¹² srov. DANĚK, P. 2000.

¹³ KELLER, J. 2007, s. 16.

¹⁴ srov. WALLERSTEIN, I. 1984; Velkou roli zde určitě hrály výsledky právě ukončené 2. sv. v. Podrobněji a zároveň kriticky se hegemonii Spojených států věnuje Wallerstein např. v knize Úpadek americké moci (2005).

¹⁵ srov. DANĚK, P. 2000.

světových systémů) a po dosažení nezávislosti se staly za sebe zodpovědnými jednotkami mezinárodního trhu. Alespoň tak lze vysvětlit fakt, že každá z nich měla určitou strategii mezinárodního obchodu odpovídající situaci obchodních vztahů s jinými zeměmi. Převládající strategie konce devatenáctého století byla založena na Smithově principu volného trhu¹⁶ a Ricardově teorii komparativní výhody, která v aplikaci na tyto země znamenala výhodu, kterou má jedna země před druhou zemí, pokud její náklady pro vytvoření jednotky zboží jsou nižší než náklady jiné země (tj. spotřebuje méně „zdrojů pro jeho výrobu“ – opportunity cost).¹⁷ Z této strategie vyplývala následná specializace zemí na určité komodity, které pak byly exportovány a na základě výnosů z tohoto exportu pak bylo možno financovat ostatní požadavky nebo produkty, které by nebylo v rámci teorie komparativní výhody výhodné produkovat samostatně. Strategie exportu zemědělských výrobků a dalších primárních komodit (agroexport model, export-led growth) byla projevem neoklasické teorie v praxi, po skončení druhé světové války se touto strategií řídily především země Střední Ameriky a Subsaharské Afriky – tato strategie však je vnímána jako příčina nerovnoměrného rozložení příjmů v těchto zemích a politické a sociální rigidity.¹⁸

Odpovědí na nefunkční strategii exportu zemědělských výrobků a dalších primárních komodit byla strategie industrializace substituující dovoz (import substitution industrialization, v dalším textu ISI). Nefunkčnost předchozího modelu se projevila v dobách velké hospodářské krize, při které se v období třicátých let 20. století propadaly exporty např. zemí Latinské Ameriky¹⁹ a bylo potřeba najít nový způsob, jak v těchto zemích zajistit i přísun produktů, které závisely na importu vzhledem k faktu, že tento import byl financován na základě zhrouceného exportu komodit komparativní výhody. Možné řešení této potřeby se objevilo v podobě industrializace zemí postihnutých tímto problémem a v následném obchodu mezi nimi.²⁰ Druhá vlna ISI se objevila v roce 1939 a v rámci ní docházelo ke znárodnování (např. Mexiko – znárodnění železnic a společností pro těžbu ropy²¹) – znakem ISI se tedy stalo zvyšování role státu v ekonomice. Společně s těmito opatřeními docházelo k uvalování tarifů, daní nebo cla na import, popř. netarifních bariér jako jsou např. kvóty (tj. jaký objem určité komodity může být importován – např. 50% objemu komodity z importu a

¹⁶ srov. SMITH, A. 2002.

¹⁷ srov. RAPLEY, J., 2007, s. 30.

¹⁸ srov. BROHMAN, J. 1996, s. 35-43.

¹⁹ srov. RAPLEY, J. 2007, s. 21.

²⁰ např. obchod mezi zeměmi Latinské Ameriky – toto období mělo ve svém důsledku vznik průmyslových základen v Latinské Americe (srov. tamtéž)

²¹ srov. tamtéž

50% z vlastní produkce²²) – strategie industrializace substituující dovoz se tak stala dobrým nástrojem pro centralizaci moci – postupně se ale začaly projevovat problémy spojené s touto strategií, které byly často vzhledem k jejímu charakteru paradoxní. Industrializace sebou nesla např. demografické změny v podobě vysoké urbanizace²³ a postupně tak docházelo k zaměřování se na městské obyvatelstvo na úkor toho venkovského, zejména ve struktuře financování jednotlivých sektorů, což následně vedlo k nárůstu nerovnoměrného rozložení příjmů ve společnosti²⁴ – tedy ke stejným důsledkům, jaké měla strategie modelu agroexportu. Zároveň se tato strategie ukázala jako náročná na import, ačkoliv jej měla substituovat – postupné zvyšování poptávky po luxusním zbožím, kterou uplatňovala rostoucí střední a vyšší třída²⁵, doplňoval ještě další náročný požadavek na zlepšování technologií. Zde se již dostáváme na pole kritiky tehdejších teoretiků, zabývajících se postavením a vztahy jednotlivých zemí vůči sobě, ke kterému se vrátíme v další části práce. Pro dočasné shrnutí ISI lze uvést fakt, že si postupně získávalo špatnou pověst vzhledem k jeho produkci drahých a nekvalitních průmyslových výrobků, zanedbávání zemědělství a vybudování pevné pozice pro zahraniční kapitál, na druhou stranu však sebou přineslo industrializaci, která by v klasických liberálních podmínkách volného trhu byla neuskutečnitelná.²⁶

4.3 Teorie modernizace

Modernizační teorie se objevuje v různých společenských vědách, přičemž často odpovídá jinému významu. V rozvojovém diskurzu se vyznačuje jako oddělená teorie, přičemž si ale často přivlastňuje některé prvky z ostatních disciplín, lépe řečeno je upravuje na svůj bod zájmu, kterým se stává celosvětový rozvoj. Modernizační paradigma se pak v rámci tohoto diskurzu ve svém důsledku vyznačuje rostoucí celosvětovou standardizací na základě modelu „nejrozvinutější“ země.²⁷

Přesah školy modernizace odpovídá jejímu pojetí ze strany sociologie. Ta vidí modernizaci v ekonomických, demografických, politických nebo kulturních konotacích. Podle Peeta, indikátory modernizace v ekonomické oblasti odpovídají rostoucí

²² srov. RAPLEY, J. 2007, s. 31.

²³ např. Celso Furtado spatřuje příčiny urbanizace ve stagnaci exportu zemědělských komodit nebo v nárůstu státních aktivit (srov. FURTADO, C. 1965, s. 258.)

²⁴ srov. PRESTON, P. W. 1996, s. 187.

²⁵ srov. BROHMAN, J. 1996, s. 57.

²⁶ srov. PEET, R., 2009, s. 67.

²⁷ srov. PIETERSE, J. V. 2009, s. 50.

specializaci ekonomických aktivit nebo pracovních míst a rozšiřování tržního systému, z hlediska demografie se vyznačuje např. urbanizací nebo šířením vzdělanosti, v politické sféře dochází k šíření demokracie a oslabování významu elit v tradičních společnostech, nakonec v oblasti kultury pak na základě modernizace dochází k odstraňování bariér mezi různými kulturními nebo hodnotovými systémy nebo sekularizaci.²⁸

U modernizační teorie chápané v diskurzu rozvoje lze nalézt i vlivy tehdy neaktuálních teorií. Rapley uvádí, že spíše než k soudobým teoriím měla modernizační škola blíže k pozitivismu, stejně tak jako behaviorismus, se kterým sdílela jeho empiričnost. Dále ji charakterizuje jako reflexi idealismu, optimismu a antikomunismu²⁹ – tyto vlastnosti a další ostatně rozvádí i některé části následující kapitoly. Nejdříve se zaměříme na její ekonomické základy, které vycházely z teorie růstu.

4.3.1 TEORIE RŮSTU

Stejně jako měla Velká hospodářská krize v USA vliv na ekonomické strategie mezinárodního obchodu, její důsledky se projeví jako významné i pro poválečné rozvojové teorie a instituce. V pozadí teorie růstu, která později vytvořila ekonomický podklad pro modernizační teorii, se objevují myšlenky Johna Maynarda Keynesa, které zaměřil na vyřešení problémů ekonomických krizí (recesí, depresí) a které jsou charakteristické státním intervencionismem a kritikou politiky laissez faire jakožto producenta nezaměstnanosti, monopolistického prostředí a špatného využívání výrobních prostředků.³⁰ Keynes měl zároveň velký význam při vzniku Brettonwoodských institucí³¹, které lze dodnes považovat za dominantní mezinárodní instituce na poli rozvoje.³² V budoucím vývoji amerického pohledu na rozvoj se dále silně odrazilo ideologické rozdělení světa po druhé světové válce, po kterém následoval např. Marschallův plán pro ekonomickou rekonstrukci Západní Evropy.

²⁸ srov. PEET, R., 2009, s. 122.

²⁹ srov. RAPLEY, J. 2007, s. 24-25.

³⁰ srov. PRESTON, P. W. 1996, s. 154.

³¹ rok 1944 – International Monetary Fund a International Bank for Reconstruction and Development, ze které se později stala World Bank (srov. RAPLEY, J. 2007, s. 14).

³² srov. MCKAY, J., 2008, s. 45.

Podle Streetena tato úspěšná rekonstrukce poskytla víru, že záměrné intervence do ekonomiky zvyšují její úroveň.³³

Celkově se teorie růstu zaměřovala pouze na ekonomickou stránku problému rozvoje.³⁴ Příkladem jednoho z modelů teorie růstu je Rosenstein-Rodanův vyrovnaný růst (balanced growth), v rámci kterého koncipoval svou intervencionistickou teorii známou jako „big push“ (stejný model i u Nurkse). Podobně jako Keynes se Rosenstein-Rodan snaží vyřešit problém nezaměstnanosti a zbytečné ztráty pracovní síly. Rosenstein-Rodan vidí řešení v emigraci (přesouvání pracovní síly ke kapitálu) nebo v industrializaci (přesouvání kapitálu k pracovní síle) – k obojímu tak dochází pod dohledem státu zainteresovaného do plánování rozvoje.³⁵ Kapitál a pracovní síla jsou podobně jako u Rosenstein-Rodanova modelu charakteristické i pro Harrod-Domarův model.³⁶ Podle tohoto modelu by měl být růst soběstačný, avšak zároveň se zaměřuje na první intervenci, která tento růst nastartuje – tato intervence by měla přijít zvenčí, mělo by se jednat o zahraniční pomoc, která zajistí první kolo investic při nedostatku domácích úspor.³⁷

4.3.2 IDEOLOGICKÝ PODTEXT MODERNIZAČNÍ TEORIE

Pokud měly USA „rozvíjet“ svým programem určité země, bylo potřeba ideologického odlišení se od komunistického bloku se svou specifickou sférou vlivu. Tak lze alespoň chápat označení „free world“ pro země, které spadaly pod ideologický pohled USA. Definice těchto zemí odpovídala požadavkům zájmu USA, funkční liberální tržní ekonomiky, odolnosti vůči komunismu za cílem budoucí světové prosperity – k rozšiřování zemí „free world“ měla sloužit i modernizační teorie, která se vyvinula z keynesiánské teorie růstu aplikované na země třetího světa.³⁸ Modernizační teorie tedy už nebyla pouhou ekonomickou teorií jako teorie růstu – automaticky nabyla i ideologickou dimenzi a postupně se zajímala i o sociální kontext rozvoje – její rozsah

³³ STREETEN, P. *The Frontiers of Development Studies*. London: Macmillan, 1972. Citováno podle PRESTON, P. W. 1996, s. 158.

³⁴ Otázkou je, jestli je relevantní označovat zaměření teorie růstu pouze na ekonomickou dimenzi rozvoje, pokud sama chápala rozvoj pouze jako ekonomickou změnu a sociální a kulturní vlastnosti růstu označovala za doprovodné jevy této změny (srov. BROHMAN, J. 1996, s. 11)

³⁵ srov. ROSENSTEIN-RODAN, P. Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe. *Economic Journal* 53, 1943, s. 205–216. Citováno podle PEET, R. 2009, s. 70-71.

³⁶ srov. SATO, R. 1964.

³⁷ srov. MCKAY, J. 2008, s. 52.

³⁸ srov. PRESTON, P. W. 1996, s. 168.

je však ovlivněn specifiky autorů, které lze do této teorie zahrnout. Ideologický podtext modernizační teorie se ostatně potvrzuje i v díle jejího nejznámějšího představitele – Walta Whitmana Rostowa.

4.3.3 W. W. ROSTOW A TEORIE STÁDIÍ RŮSTU

Z díla jednoho z nejvýznamnějších zástupců modernizační teorie, Walta W. Rostowa, je asi nejznámější jeho teorie pěti rozdílných stádií růstu. Tento model má jednu zásadní vlastnost, která je typická pro velké teorie poválečné doby a charakter tehdejšího směru teorií rozvoje. Tato vlastnost v podstatě vyplývá z jeho zaměření se na země Západní Evropy a USA a na jejich vývoj, ve kterém nachází konkrétní prvky změn³⁹, a následné aplikace těchto prvků na země dosud nerozvinuté, tj. jde o generalizaci.

Rostow zobecnil své poznatky ze studia vývoje zemí s vysokým stupněm ekonomického růstu na ostatní země, které by si za účelem dovršení vysokého růstu nutně musely těmito stupni projít. Konkrétně šlo o počáteční stadium „tradiční společnosti“ (traditional society), charakteristické např. svými omezenými funkcemi produkce (např. objevy v oblasti technologie byly využívány pouze pro jednotlivé případy a nebyly zaváděny systémově), neefektivním využíváním nadprodukce (financování válek, náboženství, aj.) a uzavřeným vnímáním společnosti (absence vertikální mobility). Následovat má stadium „předpokladů ekonomického růstu“ (preconditions for take-off) spojené se sociální reformou související s technologickým pokrokem, obchodem, urbanizací aj. vlastnostmi, které by připravily půdu pro nástup průmyslu. Rostow jako jednu z charakteristik uvádí i mezinárodní závislost, čímž vlastně vysvětluje přechod průkopnické země Velké Británie do tohoto stádia – zisky vedly k rozšiřování trhu a jeho významu, který přinesl následné specializace. Ostatní země pak přebíraly stadium od vyspělejších⁴⁰ - tento fakt lze u Rostowa považovat za zásadní, protože potvrzuje jeho zobecnitelný charakter modernizace. Postupně se země dostává do stádia „ekonomického růstu“ (take-off), typického prudkým růstem v omezené skupině sektorů (především zpracovatelský průmysl) za podpory využití moderních postupů. Čtvrté stadium – „cesta ke zralosti“ (drive to maturity) – se vyznačuje rozvětvením struktury hospodářství, konečným stádiem pak je „věk vysoké

³⁹ srov. ROSTOW, W. W. 1960.

⁴⁰ srov. ROSTOW, W. W. 1959, s. 5-6.

masové spotřeby“ (age of high mass consumption).⁴¹ Rostow se dokonce projevil jako filosof, když se zamyslel nad smyslem všeho tohoto konání otázkou kouzla blahobytu a jeho možného vyprchání.⁴²

Ideologický podtext modernizační teorie dotvrzuje i podnázev Rostowova stěžejního díla: „A non-communist manifesto“. Dosažení blahobytu, který by odpovídal úrovni Spojených států v šedesátých letech v méně rozvinutých zemích, by totiž následně vyvolalo odklon od ideologické debaty.⁴³ Stejně jako Rostowův ideologicky podkreslený koncept se však objevily koncepty ze strany komunistického bloku. Většinou se jednalo o dogmatické odpovědi na Rostowův protikomunistický manifest, které spatřovaly v industrializaci v již socialistických zemích prostředek k dosažení komunismu a v kapitalistických zemích prostředek k dosažení socialismu s tím, že industrializace v těchto zemích povede k roztržení stávajících institucí.⁴⁴ Zároveň se však ve východním bloku objevovali sociální vědci, kteří se snažili o nezdeformovanou interpretaci Marxe, ve kterém viděli velkého sociálního vědce popisujícího proces transformace a modernizace společností. Vzhledem k ideologickému bloku ale Západ tomuto chápání většinou nevěnoval pozornost a tato díla ani nebyla překládána – nemohlo tak ani dojít ke konfrontaci relevantních názorů a polemiky tak vznikaly pouze na základě konfrontace s dezinterpretujícími díly.⁴⁵

Rozvoj z pohledu Rostowa tak lze charakterizovat jako zmíněný proces modernizace u jeho teorie stádií růstu – méně rozvinuté země mění své tradiční vzorce života na vzorce rozvinutých zemí, přičemž k dosažení tohoto stádia dojde dříve nebo později – podle Prestona modernisté počítali s konvergencí.⁴⁶ Právě otázka proměnlivosti vzorců života byla dalším bodem v myšlenkách modernizační teorie. Šlo o vymezení nebo hledání podmínek a vlastností přechodu od tradiční k moderní společnosti, nešlo však o jediné dichotomie spojené s modernizační teorií – ta se tak stala charakteristickou právě pro tyto neustále se vyskytující dichotomie⁴⁷. Martinussen toto uvažování nazývá jako „dialektika modernizační teorie“.⁴⁸

⁴¹ srov. ROSTOW, W. W. 1959.

⁴² srov. tamtéž, s. 3.

⁴³ srov. PRESTON, P. W., 1996, s. 172.

⁴⁴ srov. BLACK, C. E. 1970, s. 183.

⁴⁵ srov. tamtéž.

⁴⁶ srov. PRESTON, P. W. 1996, s. 172.

⁴⁷ např. zemědělský/průmyslový nebo rurální/urbánní (srov. tamtéž)

⁴⁸ MARTINUSSEN, J. *Society, State and Market: A Guide to Competing Theories of Development*. London: Zed Books Ltd., 1997. Citováno podle MCKAY, J. 2008.

4.3.4 DIALEKTIKA MODERNIZAČNÍ TEORIE

Brohman se zaměřuje na otázku proměnlivosti vzorců u tehdejších teoretiků modernizace a ukazuje na pohled Hoselitze, u kterého identifikuje potřebu tyto vzorce změnit, jinak k transformaci z tradiční na moderní společnost nedojde – k této otázce se pak podle Brohmana vyjadřují i např. McClelland, Lipset nebo Lerner.⁴⁹ Lipset se dále tímto přechodem zabývá na příkladu Latinské Ameriky, kde identifikuje odlišnost individuálních i společenských vlastností v tomto regionu oproti těm, kteří mají být pro tuto oblast vzorem – rozvinutějšími zeměmi z hlediska modernizace. Z pohledu Brohmana zde podle Lipseta přetrvávají společenské vlastnosti z dob 15. až 16. století, typické pro iberský feudalismus, jako např. elitářství, a naopak chybí vlastnosti spojené s kapitalismem jako např. motivace zisku, pragmatismus nebo materialismus.⁵⁰ Podobně tak i McClelland, tvrdí Brohman, vidí rozvoj ve spojitosti s nárůstem podnikavosti, založený na změně hodnot spojené s důrazem na motivaci zisku, Lerner pak má poukazovat na příklad rozvoje Středního Východu prostřednictvím rozšiřování moderních hodnot.⁵¹

Gusfield se v tomto směru snaží zaměřit na to, co je podle něj touto polarizací opomenuto, tedy právě rozmanité vztahy tradičních forem a nových institucí. Jeho pohled je více antropologický, kriticky se staví vůči přehlížení tradičních forem a pohledu na ně jako na ustrnulé a uzavřené systémy norem a hodnot – podle něj dochází ke splynutí tradičních a moderních hodnot, kdy navíc pomocí technologií, které přináší modernizace, se tradiční hodnoty ještě více rozšiřují (možnosti dopravy, komunikace, aj.) – tradici pak považuje za nástroj k hledání národnosti ve „světě přizpůsobujícím se Západu“ (westernized world).⁵² S modernizační teorií jej ale i přes větší nadhled spojuje jeho optimistická vize ekonomického rozkvětu a myšlenka růstu

⁴⁹ srov. BROHMAN, J. 1996, s. 19.

⁵⁰ srov. tamtéž, s. 21; Lipset se např. zabýval i souvislostí mezi demokracií a ekonomickým růstem. V návaznosti na něj se některé práce pokouší o kvantitativní analýzu tohoto jevu – např. na základě grafů souvislosti mezi GNP per capita a mírou demokracie se Przeworski a Limongi snaží dohledat míru bohatství určitého státu odpovídající jednotlivým typům politického zřízení – dochází tak k závěru, že některé stávající režimy (demokracie, autoritářství) si svou pozici udrží v bohatém státě (srov. LIMONGI, F., PRZEWORSKI, A. 1997), z čehož vyplývá, že bohatství státu je indikátorem jeho politické stability. Problém tohoto měření lze identifikovat v jeho striktně ekonomickém charakteru - GNP per capita zde představuje jejich měřítko rozvoje bez zahrnutí možných dalších vlivů.

⁵¹ srov. BROHMAN, J. 1996, s. 19.

⁵² srov. GUSFIELD, J. R. 1967.

ve stylu dříve industrializovaných zemí, avšak alespoň s tím, že být „moderní“ ještě nutně neznamená být „britský“.⁵³

4.3.5 INSTITUCIONALISMUS A JEHO VZTAH K MODERNIZAČNÍ TEORII

Podobné více kontextuální myšlení lze nalézt i u nejvýznamnějšího zástupce institucionalismu, Gunnara Myrdala. Tento směr odlišuje od americké školy moderny především jeho neideologičnost a zaměření se na široký sociální kontext celého procesu spojeného s ekonomickou transformací. Snaha o koncipování přístupu pramení z dlouhodobé evropské zkušenosti kolonialismu. Lze u něj nalézt styčné body např. s teorií růstu – podle Myrdala lze k rozvoji dojít prostřednictvím státem řízeného plánování.⁵⁴ Zvýšenou roli státu a intervencí nachází i při pohledu na neúspěchy, např. omezení porodnosti a opatření s ním spojených má podle něj na vině právě slabá administrativa.⁵⁵ Sociální změna by podle institucionalistů měla být vedena pod kontrolou patřičné vládnoucí elity, která by prosazovala myšlenky národního rozvoje.⁵⁶

V rámci modernizace se Myrdal vyjadřoval např. k roli technologií v nerozvinutých zemích. Zaměřil se na moderní techniky v zemědělství. Podle něj by přinesly výhody v podobě zvýšených zisků, zároveň zde ale dochází ke konfrontaci s obyvatelstvem. Jako příklad uvádí Indii, kde podle něj tato sféra není, jak se mnohým může zdát, na práci příliš náročná. Přístup k práci je zde podle něj neadekvátní a tudíž i neefektivní. Pracovní doba je příliš krátká a pracujících není mnoho. Nevyužitá pracovní síla se navíc stěhuje do stále se rozšiřujících slumů, které samy o sobě vytváří další společenský problém. Moderní techniky v zemědělství tedy mohou přinést vyšší výnosy, zároveň jsou ale vysoce pracovní náročné. Podle Myrdala je proto nejdůležitější změnit vztah mezi „člověkem a půdou“, na základě kterého by mělo docházet k vytváření možností a pohnutek pro vyšší pracovní nasazení a zároveň k zefektivnění práce v tomto sektoru.⁵⁷ Stejně jako někteří zástupci modernizační teorie tak identifikuje jeden z kořenů možné nerozvinutosti v samotném charakteru společnosti. Vztah člověka k práci, o kterém hovoří, lze také nazírat jako určitý vzorec,

⁵³ srov. tamtéž, s. 361.

⁵⁴ srov. MYRDAL, G. *The Challenge of World Poverty*. London: Allen Lane, 1970. Citováno podle PRESTON, P. W. 1996, s. 201.

⁵⁵ srov. MYRDAL, G. 1987, s. 536-7.

⁵⁶ srov. PRESTON, P. W. 1996, s. 197-209.

⁵⁷ srov. MYRDAL, G. 1989, s. 15.

kterého si všímá dialektika modernizační teorie. K rozvoji potom dochází na základě jeho změny.

V otázce rozvojové pomoci byl Myrdal více realistou než američtí zástupci moderny. Rozdílný byl např. jeho postoj k přístupu vzniklému na základě analogie s metodou „triage“, praktikovanou během první světové války, která (nyní přeneseně – ve svém zrodu během první světové války byly jejími objekty ranění) spočívala v rozdělování omezených zdrojů mezi různé skupiny na základě jeho výsledného efektu – zkráceně šlo o vymezení tří skupin, kdy omezený objem zdrojů investovaných do první skupiny objektů tuto skupinu nezachrání a objem zdrojů investovaných do druhé skupiny by byl nadbytečný vzhledem k její možné záchraně svépomocí. Do třetí skupiny patří objekty, které lze zachránit s tímto vymezeným přísunem zdrojů. Myrdal argumentoval tím, že pokud se chce pomoc Spojených států při stávajícím objemu zdrojů zaměřit na země odpovídající charakteristice první skupiny (jako příklad uvádí Indii), je třeba objem investovaných zdrojů rapidně zvýšit. Jeho realismus spočíval v příklonění se k pomoci zemím spadajícím do třetí skupiny – zaměření zdrojů Spojených států však odpovídalo i zemím skupiny první, a to především z důvodu viditelnosti problému – nedostatek zdrojů v zemích první skupiny se navenek projevoval rapidněji (úmrtnost, podvýživa, aj.) než nedostatek v zemích třetí skupiny, ve kterých by však byl při stávajícím objemu pomoci dlouhodobě řešitelnější než ten v zemích první skupiny.⁵⁸ Myrdalovým záměrem nejspíš nebylo odepřít pomoc zemím první skupiny – spíše se jednalo o kritiku nedlouhodobě zaměřené, bezkonceptní pomoci a její nedostatečné promyšlenosti. Na základě těchto skutečností lze identifikovat rozdíl mezi jeho přístupem a přístupem americké moderny, který je tak patrný i v jiných případech. Myšlenky Gunnara Myrdala nebo Alberta Hirschmanna, o kterém se zmiňuje další podkapitola, se však bezpochybně zakládaly na odkazu tradice modernizační teorie a využívaly přibližně stejné teoretické předpoklady. Jejich zaměření se na přetrvávání nerovnosti a její zesilování však z těchto myšlenek vytváří spojení s mnohem radikálnější kritikou, která se vyskytla na počátku šedesátých let.⁵⁹

⁵⁸ srov. MYRDAL, G. 1989, s. 14-15

⁵⁹ srov. MCKAY, J. 2008, s. 189.

4.3.6 ALBERT HIRSCHMANN A ODKAZ MODERNIZAČNÍ TEORIE

Hirschmanna lze označit spíše za komentátora velkých teorií než za přímou součást některé z nich. K oběma proudům se vyjadřuje kriticky (např. shoda s teoretiky teorie závislosti na tezi, že závislost je zakořeněna hluboko v mezinárodním systému – zároveň však kritizuje nepromyšlenost jejich koncepce revoluce, která podle něj není založená na pokusu o identifikaci nově vznikajících sil, schopných do tohoto stádia dojít – revoluce se tak z per teoretiků závislosti jeví Hirschmannovi spíše jako *deus ex machina*⁶⁰). Hirschmanna pojí s některými teoretiky moderny jeho pohled na nedostatek podnikavosti ve společnostech zemí třetího světa, zároveň reaguje na Rodanovu „Big Push“ teorii a model vyrovnaného růstu svým modelem „nevyrovnaného růstu“ (*unbalanced growth*), kde např. kritizuje nerealističnost intervencionismu vzhledem k tomu, že se spoléhá na výskyt zdrojů, které se v chudých zemích vyskytují pouze v omezené míře.⁶¹ Zaměřoval se pak např. na země Latinské Ameriky a na detailní analýzu procesů spojených s jejich industrializací.⁶²

Rozsah díla teoretiků moderny tedy jednoznačně přesahuje obvyklé vymezení této kategorie, ať už jde o teoretiky růstu, institucionalisty nebo novou vlnu modernizační teorie, kterou zastupuje např. Landes. Stejně tak lze jeho vliv nalézt v neoliberalismu, přístupu v rozvoji, který vystřídal intervencionistickou ideologii moderny přebranou od teorie růstu a spojenou s důrazem na kontrolu mezinárodního obchodu. Podle Peeta např. sociologická teorie modernizace a hlavně myšlenka kopírování vývoje již rozvinutých zemí Západu podtrhuje konvenční teorie rozvoje a to včetně tohoto neoliberálního přístupu v rozvoji.⁶³ Někteří autoři zase neoliberalismus chápou jako reinkarnaci modernizační rozvojové teorie, která byla pouze částečně narušena během šedesátých a sedmdesátých let.⁶⁴ Lze tedy vyvodit, že sice došlo ke změně ekonomické ideologie⁶⁵, avšak model kopírování vyznačené cesty pokroku, čili chápání rozvoje v tomto směru, přetrvává. Omezení role státu a otevření se světovému trhu, což ve své opačné podobě bylo typickým ekonomickým programem v dobách modernizační teorie, však neoliberalismus jako přístup v rozvoji jasně vymezuje oproti

⁶⁰ srov. HIRSCHMANN, A. O. 1978, s. 46.

⁶¹ srov. HIRSCHMANN, A. *The Strategy of Economic Development*. New Haven, CT: Yale University Press, 1958. Citováno podle PEET, R. 2009, s. 71.

⁶² srov. HIRSCHMANN, A. O. 1987.

⁶³ srov. PEET, R. 2009, s. 131.

⁶⁴ srov. SIMON, D. 1997, s. 184.

⁶⁵ v letech 1979-80 proběhly volby v USA, Velké Británii a Západním Německu, které vyhrávali konzervativci, stavějící se např. proti Keynesiánství – tyto výsledky se pak odrazily i na mezinárodní scéně (srov. BROHMAN, J. 1996, s. 27).

svému předchůdci, a to např. vzhledem k důsledkům těchto opatření, kdy se toto ekonomické otevření země postupně projevuje např. v sociální nebo kulturní sféře.

Společné body výše zmiňovaných myšlenek jednotlivých teoretiků, které z nich tvoří myšlenky alespoň z části zařaditelné do modernizačního rámce, tak lze spatřovat v intervencionismu, popř. důrazu na roli státu a v optimismu, projevujícím se jako vidina ekonomického růstu ve smyslu již industrializovaných zemí i za stávajícího rozložení ekonomických nebo sociálních kontaktů ve světě. Na tento optimismus reaguje teorie závislosti se svou pesimistickou vizí rozvoje vzhledem k rozložení moci a kontaktů ve světě. I zde lze identifikovat několik proudů.

4.4 Teorie závislosti

Rámec teorie závislosti je tvořen souborem spíše pesimistických, nekonvenčních, poválečných myšlenek, zaměřujících se na postavení zemí třetího světa v této době a jejich možnosti rozvoje. Valná část teoretiků tohoto proudu se zabývala hlavně postavením zemí Latinské Ameriky (záběr směřoval ale i na ostatní země třetího světa – pokud ne přímo v konkrétních studiích, tak alespoň nepřímo v rámci zobecňování). To je podpořeno i faktem, že část z nich z tohoto regionu pocházela, zároveň ale šlo i o americké vědce kritizující konvenční proudy. Významnou institucí se stala ECLA (Economic commission for Latin America) fungující v rámci OSN, ve Spojených státech byla neomarxistická škola významně sdružována v rámci časopisu *Monthly Review*. Teorie závislosti, kterou lze považovat právě za neomarxistickou, se např. spojovala s ECLA a postupně její práci absorbovala⁶⁶, přičemž ECLA byla právě v poválečných letech půdou strukturalistických⁶⁷ analýz.

⁶⁶ srov. PRESTON, P. W. 1996, s. 232.

⁶⁷ Otázka „konvenčnosti“ strukturalismu je složitá. Peet např. řadí některé pole kritiky neoklasického modelu do stejného proudu s Keynesem, a to vzhledem k důrazu na roli státu (srov. PEET, R. 2009, s. 64), V této knize je však strukturalismus zařazen do části týkající se konvenčních přístupů, i když jak sám píše: „... v Latinské Americe se objevila škola myšlení, která byla kritická vůči určitým aspektům klasické ekonomické doktríny a nacházela tyto 'konvenční' ekonomické teorie jako příliš abstraktní, ...“ (srov. tamtéž). Otázce vztahu Keynesiánství a strukturalismu se budeme částečně věnovat v komparaci, zde bychom ale chtěli uvést důvod zařazení strukturalismu na stranu nekonvenčních teorií v opozici (ne úplně striktní) s výše zmiňovanými teoriemi modernizace, růstu apod. Ten lze spatřit především v jeho významu pro teorii závislosti, se kterou se v mnohých aspektech, a tyto aspekty lze nazvat významnějšími než takové, které ji pojí např. s teorií růstu, překrývá. Podobně, jako je významná teorie růstu pro následující teorii modernizace, lze chápat i význam strukturalismu pro teorii závislosti. Více o tomto tématu ve zmiňované komparaci v další kapitole.

Podobně nekonvenční pohled na rozvoj zastávají i marxisté a zástupci teorie světových systémů (world systems theory).

4.4.1 STRUKTURALISMUS JAKO ZÁKLAD TEORIE ZÁVISLOSTI

Jedním z nejvýznamnějších představitelů strukturalismu, který se později částečně přetavil v teorii závislosti, byl jeho formovatel, argentinský ekonom Raúl Prebisch. Zásadní se stala jeho teze, kterou koncipoval zároveň s americkým ekonomem Hansem Singerem, známá jako „Singer-Prebisch thesis“. Prebischův strukturalismus se vyhranil proti vizi homogenního, mono-ekonomického uspořádání světa. Místo něj v něm rozlišil dvě oddělené části – na jedné straně „centrum“ (center) ekonomické moci odpovídající postavení Evropy a Spojených států, na straně druhé pak ekonomicky slabší „periferii“ (periphery) zahrnující země Latinské Ameriky, Afriky a Asie.⁶⁸ Postavil se tak proti Ricardem inspirovaným ekonomickým teoriím, podle kterých měla mezinárodní specializace přinést výtěžek všem, oproti dílu neoklasiků byla dále jeho práce typická svým pragmatickým, empiricky odůvodněným a problémově orientovaným přístupem – strukturalisté se zaměřovali na reálnou ekonomickou aktivitu, která byla výsledkem historického vývoje, spíše než na formální teorie, které byly typické pro ortodoxní neoklasické modely seberegulujícího se trhu.⁶⁹ Podle Prebische a strukturalistů by měly být ekonomiky zemí Latinské Ameriky analyzovány jako soubor separátních sektorů, z nichž každý měl svou konkrétní roli v rámci světového systému, odkázanou na ekonomiky center.⁷⁰ Plán, jak tuto situaci vyřešit, viděl v protekcionistickém národním programu industrializace, podpořeném mezinárodními obchodními bariérami.⁷¹ Prebischův model tedy odpovídal charakteristikám modelu industrializace substituující dovoz, a to v reakci na dřívější model praktikovaný zeměmi Latinské Ameriky, zaměřený na export primárních komodit a zemědělských výrobků. Podle Hirschmanna byl tento model, i přesto, že v Latinské Americe praktikovaný od dob Velké hospodářské krize, uznán jako oficiální právě až

⁶⁸ srov. tamtéž, s. 65-66.

⁶⁹ PREBISCH, R. *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*. New York: United Nations Publications, 1950. Citováno podle PRESTON, P. W. 1996 183-184.

⁷⁰ srov. tamtéž

⁷¹ srov. tamtéž; Prebisch ve své koncepci podle McKaye kritizoval např. i teorii efektu „trickle-down“ (srov. MCKAY, J. 2008, s. 54). Podle této teorie se akumulace bohatství na jedné straně postupně pozitivně projevovala i na straně druhé, v té době chudé, tím, že na tuto stranu bohatství určitým způsobem postupně „překapávalo“ (srov. např. AGHION, P., BOLTON, P. 1997)

v době Prebischova strukturalismu (resp. se jednalo o uznání konce modelu agroexportu jako oficiální doktríny), a to kolem roku 1949.⁷²

Navazující škola závislosti si z Prebischova strukturalismu převzala hlavně jeho rozdělení světa na centrum a periferii⁷³, přičemž vztahy těchto dvou teritorií ve svém myšlení více radikalizovala. Některé Prebischovy přístupy byly ale zároveň kritizovány. Zde se projevoval právě vliv Marxe a latinskoamerické radikální levice – pohled Prebische a ECLA podle nich totiž ignoroval mezitřídní vztahy.⁷⁴ Charakteristika mezitřídních vztahů rozdělení byla ale z pohledu školy závislosti aplikována i na celkové rozdělení světa prostřednictvím zmiňovaného modelu jádra a periferie.

4.4.2 A. G. FRANK A DALŠÍ RADIKÁLNÍ PŘÍSTUPY

Největší vliv na rozšíření pohledu školy závislosti na světový systém i mimo oblast Latinské Ameriky měl Andre Gunder Frank, podle kterého by se měl světový ekonomický růst chápat jako dvě strany jedné mince, kdy na jedné straně byl rozvoj (development) a na druhé nerozvinutost (underdevelopment)⁷⁵ – ani jedna ze stran tedy nemůže fungovat zároveň s tou druhou. Z toho logicky plyne, že i rozvinutost některých zemí pramení z nerozvinutosti jiných zemí – v tomto případě např. zemí Latinské Ameriky. Podobně jako Prebisch tvrdil, že nerozvinutost Latinské Ameriky je důsledkem jejího zařazení do ekonomiky světového systému spíše než její neschopnosti⁷⁶, Frank, jako zástupce neomarxistické školy⁷⁷, ostřeji ukazoval na vykořisťování těchto zemí ze strany bohatých států a největší ekonomický rozkvět zemí Latinské Ameriky viděl v období, kdy bohaté země procházely krizemi a chudší země byly odkázány samy na sebe.⁷⁸ Z toho lze i vyvodit, že právě největšího růstu by bylo dosaženo na základě přerušení vztahů s těmito bohatými zeměmi. Podle Paula A. Barana, tehdejšího amerického představitele marxismu, na základě jehož práce Frank

⁷² srov. HIRSCHMANN, A. O. 1968, s. 3.

⁷³ termíny byly často zaměňovány za jiné ekvivalenty – např. Frank – metropole/satelity – nebo např. rozdělení na jádro/periferii, jádro/semi-periferii/periferii – teorie světových systémů

⁷⁴ srov. PEET, R. 2009, s. 168.

⁷⁵ srov. MCKAY, J. 2008, s. 190.

⁷⁶ srov. PRESTON, P. W. 1996, s. 184.

⁷⁷ Jeden z důvodů, na základě kterých lze Franka označit za neomarxistu, vychází z jeho pohledu na marxismus, který opouští Marxovu charakteristiku kapitalismu a zaměřuje se na roli kapitalismu pouze v měřítku peněz (srov. CUEVA, A. a kol. 1976, s. 12).

⁷⁸ srov. MCKAY, J. 2008, s. 54.

z části vytvořil svou analýzu⁷⁹, mělo dojít k celkové společenské změně. Baran věnoval pozornost roli přebytku kapitálu, který by měl být státem využíván pro rozvoj, ale místo toho byl odsáván centrem nebo nevhodně využíván na periferii⁸⁰ – jako řešení tak viděl ukončení kapitalismu a cestu ke státnímu socialismu.⁸¹

Další rozměr do tohoto pohledu vkládá Celso Furtado, který identifikuje ekonomickou závislost i jako pramen závislosti politické a dostává se k širší analýze celkové společenské změny.⁸² Přebudovat by se podle něj měly především ekonomické vztahy s USA a vztahy s nadnárodními korporacemi – rekonstrukce by měla vést k dostupnosti moderních technologií a zároveň jejich autonomii (Furtado mluví o současném stavu jako o technologickém monopolu centra⁸³), dojít by mělo i k reorganizaci státu, který by měl fungovat jako hráč rozvoje a důraz klade i na význam regionální kooperace.⁸⁴

4.4.3 ZÁVISLOST Z POHLEDU DOS SANTOSE

Střední cestu školy závislosti v návaznosti na Frankův radikální přístup shrnuje Theotonio Dos Santos. Podle něj je závislost chápána jako: „situace, ve které je ekonomika určitých zemí podmiňována rozvojem a expanzí ekonomiky jiné země, které se ekonomika země závislé podrobuje. Vztah dvou nebo více zemí a zároveň vztah těchto zemí ke zbylému světovému trhu pak nabývá formy závislosti, pokud se některé země (dominantní) mohou rozvíjet a být soběstačné pouze za předpokladu, že jiné země (závislé) tohoto stavu mohou dosáhnout pouze v jejich odrazu, který může mít buďto pozitivní nebo negativní efekt v rámci jejich bezprostředního rozvoje.“⁸⁵ Dos

⁷⁹ Frankův analytický rámec spojoval Baranovy myšlenky s latinskoamerickým chápáním společenských věd. Důraz pak kladl na detailní rozbor historie. (srov. PRESTON, P. W. 1996, s. 219)

⁸⁰ Stejně jako Baran i Prebisch věnuje pozornost problematice nakládání s přebytkem. V poválečném období (50. léta) podle Prebische v zemích Latinské Ameriky docházelo k velkému ekonomickému růstu, který však nebyl umístěn tím správným směrem – velká část výnosů byla spotřebována za cílem dosažení privilegované konzumní společnosti a imitace životního stylu centra, především se pak jednalo o výdaje ve vyšších společenských vrstvách, které si tento přebytek přivlastňovaly různými způsoby. Dalším takovým absorbentem přebytku byly např. nadnárodní korporace, které, ačkoliv hrály svou roli v produktivitě země, odsávaly jeho podstatnou část (srov. PREBISCH, R. 1981, s. 566).

⁸¹ srov. PRESTON, P. W. 1996, s. 217.

⁸² srov. tamtéž, s. 189.

⁸³ srov. FURTADO, C. 1965, s. 233.

⁸⁴ srov. FURTADO, C. *Economic development in Latin America*. 2. vyd. New York: Cambridge University Press, 1976. Citováno podle PRESTON, P. W. 1996 s. 192.

⁸⁵ DOS SANTOS, T. 1970, s. 231.

Santos tak představuje předěl mezi chápáním závislosti v jejích pozitivních nebo negativních důsledcích. Konkrétní příčiny krize kapitalismu závislých zemí pak v jednom bodě vidí jako odraz vztahů vnitřní ekonomiky těchto států a mezinárodní ekonomiky, kde jako indikátor tohoto stavu identifikuje monopolistickou kontrolu světového obchodu v kombinaci se substitucí přírodních produktů synteticky vyrobenými materiály. Z tohoto stavu podle něj vyplývají zhoršující se podmínky obchodu se surovinami a zemědělskými produkty.⁸⁶

4.4.4 NOVÁ ŠKOLA ZÁVISLOSTI

Nová škola závislosti ještě rozvíjí Dos Santosův pohled na rozvoj chudších zemí v rámci světového kapitalistického systému. Teorie závislosti z pohledu např. Evanse, Cardosa nebo Falleta používá pojmu „rozvoj v závislosti“ (dependent development), který sice poukazuje na nucenost a zkreslenost rozvoje vyplývající ze strukturální závislosti na kapitálu a zahraničním obchodu, ale zároveň možnost se v této situaci v duchu kapitalismu rozvíjet. V tomto je zásadní rozdíl oproti dřívějším ustrnulým myšlenkám ve smyslu závislosti, která by vedla pouze k nerozvinutosti (underdevelopment) a k revoluci.⁸⁷

S tím souvisí i Cardosoův pohled na roli nadnárodních korporací v zemích Třetího světa. Podle něj se tyto korporace musely zajímat alespoň o částečnou prosperitu obyvatelstva v těchto zemích, vzhledem k tomu, že se zde zároveň nacházelo i odbytíště pro jejich výrobky – negativním důsledkem však byla neustálá technologická závislost na Spojených státech. Cardoso se proto, na rozdíl od Frankova univerzálního přístupu, chtěl zabývat analýzou specifických situací v konkrétních částech Třetího světa, kde vztah rozvoje a závislosti fungoval ve vzájemné spolupráci.⁸⁸

Cardosova otázka rozvoje v závislosti v jeho příkladu na roli nadnárodních korporací tak otevírá další možné vnímání vztahů jádra a periferie. Jde o vedlejší

⁸⁶ srov. DOS SANTOS, T. 1976.

⁸⁷ srov. GEREFFI, G. 1989, s. 508.

⁸⁸ CARDOSO, F. Dependency and Development in Latin America. In ALAVI, H., SHANIN, T. *Introduction to the Sociology of "Developing Societies."* New York: Monthly Review Press, 1982. s. 112–127. Citováno podle PEET, R. 2009, s. 171-172.

účinky pragmatického jednání jádra, které s sebou automaticky přináší i částečný rozvoj periferie.

4.4.5 TEORIE SVĚTOVÝCH SYSTÉMŮ

Pohled na strukturu rozložení vztahů v rámci světového systému doplňuje „teorie světových systémů“ (world systems theory). Společné body teorie závislosti a teorie světových systémů lze najít v jejich zájmu na rozdělení světa na centrum a periferii, přičemž Wallerstein, nejvýznamnější představitel teorie světových systémů, vidí pod pojmem světový systém geografickou entitu, která představuje rozložení výrobních prostředků.⁸⁹ Podle Wallersteina ale vždy existovaly země, které nešlo striktně zařadit do „jádra“ nebo „periferie“. Pro skupinu těchto zemí tak vymezuje pojem „semi-periferie“ (semi-periphery countries). Tyto země se podle něj chovají jako periferní země pro země dřívějšími teoretiky závislosti označované jako jádro a jako země jádra pro země označované jako periferie.⁹⁰

⁸⁹ WALLERSTEIN, I. *The Capitalist World Economy*. New York: Cambridge University Press, 1979. Citováno podle PEET, R. 2009; Wallersteinova teorie světových systémů podle Daňka dále rozlišuje: „tři základní formy společenské organizace výroby a reprodukce (výrobní způsoby), které vymezují tři historické typy společností: (1) minisystémy (mini-systems), v nichž byla dělba práce založena především na věku a pohlaví a pro které byl typický recipročně-rodový (reciprocal-lineage) výrobní způsob s prostou reciproční výměnou zboží a služeb; (2) světová impéria (world-empires), charakteristická redistributivně-daňovým (redistributive-tributary) výrobním způsobem, rozvinutým v třídní společnosti, v níž většina zemědělského obyvatelstva odvádí daně úzké vládnoucí vrstvě, a (3) systém světového hospodářství (world-economy), charakterizovaný kapitalistickým výrobním způsobem; jeho definičním znakem je akumulace kapitálu, založená na principu trhu, kde jsou ceny a mzdy určovány nabídkou a poptávkou.“ DANĚK, P. 2000.

⁹⁰ srov. WALLERSTEIN, I. 1976, s. 462-463; semi-periferie podle něj zahrnuje země jako např. (v Latinské Americe) Brazílie, Argentina, (v okrajové části Evropy) Portugalsko, Španělsko, Itálie, (v arabských zemích) Saudská Arábie, Alžírsko). Dále pak např. Turecko, indii, Čínu, Koreu, apod. Zahrnuje i země Commonwealthu jako jsou Austrálie, Kanada a Jižní Afrika (srov. tamtéž, 465)

5 SPOLEČNÍ JMENOVATELÉ OBOU TEORIÍ A JEJICH KOMPARACE

Jeden ze zásadních bodů pro srovnání modernizačního chápání rozvoje a jeho chápání ze strany teorie závislosti poskytuje jejich pohled na roli rozvinutých center a nerozvinuté periferie ve světovém kontextu. Co nekonvenční směry označují za „centrum“ a „periferii“ lze z pohledu konvenčních chápat jako vymezení na „my“ a „ostatní“.⁹¹ Zde nastává základní neshoda v postavení těchto dvou entit a jejich roli v rozvoji, zároveň se ale částečně ovlivňují. Podle modernizace je směr rozvoje nastavený přímo. Centrum, které doposud udávalo směr světového pokroku, má působit jako příklad růstu, kterého mají země periferie dosáhnout. Tímto směrem se ubírají i jednotlivé analýzy rozvoje (viz výše např. Rostow a jeho stadia ekonomického růstu), které předpokládají postupnou konvergenci. Rozdělení na „my“ a „ostatní“ tak odpovídá etnocentrickému charakteru těchto teorií, často napadanému ze strany kritiků. V případě Rostowa ale nelze mluvit o neuvědoměném zkreslení. Podle Brohmana totiž Rostow podobně jako Huntington své práce otevřeně spojoval s expanzí zájmů Spojených států do světa a v tomto stanovisku nespatořoval žádný problém.⁹² Preston v duchu tohoto rozšiřování zájmů polemizuje např. i se samotnými kořeny poválečného chápání rozvoje americkými teoretiky – jako jedno z možných východisek poválečného plánu pro rekonstrukci západní Evropy vidí spíše strach z rozšiřování komunismu nebo egoistické zájmy, než charitativní povahu této intervence – tento pragmatismus se pak podle něj měl pozitivně odrazit v ekonomice Spojených států.⁹³ V kontrastu s optimistickým chápáním postavení jádra a periferie modernou (za cílem blahobytu všech) se ocitl postoj některých teoretiků závislosti, kteří rozvoj periferie v tomto duchu viděli pesimisticky. Třídí chápání rozdělení světa z pohledu např. Franka vyvozovalo nemožnost takového rozvoje a nutnost rozvíjet se mimo vliv zemí jádra. Role jádra na rozvoj periferie tak byla z tohoto pohledu chápána negativně – kde moderna viděla východisko z nerozvinutosti, tam škola závislosti viděla její zdroj. Zároveň ale docházelo k určité shodě. Zdroj budoucího rozvoje byl totiž chápán v měřítku ekonomického růstu, kterému bylo z jedné strany dopomáháno a z druhé strany zamezováno právě postavením jádra vůči periferii.

⁹¹ srov. PEET, R. 2009, s. 104.

⁹² srov. BROHMAN, J. 1996, s. 11. Huntington ale v 90. letech přestává hovořit o univerzálnosti západní civilizace (kterou ve své knize jasně vymezuje) a hovoří o potřebě uznání jedinečnosti a neuniverzálnosti této civilizace jejími obyvateli v rámci světa za účelem jejího potvrzení a obrany proti výzvám nezápadních společností (srov. HUNTINGTON, S. P. 2001)

⁹³ srov. PRESTON, P. W. 1996, s. 157.

Neznamená to, že by se obě strany dívaly pouze na ekonomickou stránku problému, ale růst v tomto směru měl určovat i další charakter společenského vývoje. To lze spatřovat např. v důzazech některých teoretiků na hodnotové rozložení periferních společností, které ale směřovaly k ekonomické dynamice růstu. Když modernisté mluví o těchto hodnotách a normách periferií, jejich uvažování se zaměřuje na hodnoty spojené právě s ekonomickou stránkou problému. Tak tomu je např. u Lipseta, McLellanda nebo Lernerera, kteří se zaměřují na nedostatek podnikavosti nebo motivace k zisku v periferní společnosti. Na stejné ose se pohybuje i uvažování zástupců školy závislosti, konkrétně Furtada. Přetrvávající feudalistické tendence, identifikované Lipsetem⁹⁴, vidí i Furtado, jehož pohled je však značně ovlivněn marxismem. Průmyslový sektor Latinské Ameriky podle něj totiž postrádá uvědomělý antagonismus mezi zaměstnavateli a zaměstnanci. Společenské klima, vytvořené v tomto sektoru, tak je stejné jako klima, které dříve panovalo v zemědělství, a současní průmyslníci se pak chovají stejně jako dřívější velkostatkáři.⁹⁵ V pohledu na nedostatek hodnot se tak oba teoretici shodují. Důsledek těchto nedostatků lze u Lipseta vidět v neefektivním ekonomickém růstu – Furtado k tomu dodává rozměr v podobě nerovnoměrného rozložení kapitálu ve společnosti, což ale vede ke stejnému výsledku. Právě nerovnoměrné rozložení majetku ve společnosti je pro některé země Latinské Ameriky typické a je jedním z indikátorů jejich nerozvinutosti i v současnosti.⁹⁶ Na tomto rozložení se ostatně podílely i strategie růstu periferních zemí, aplikované v různých historických intervalech.

Tím se dostávám ke srovnání těchto strategií, které jsem zmiňoval na začátku předchozí kapitoly, z pohledu obou teorií. Teorie růstu, která předznamenala modernizační teorii, se na neoklasický model rozvoje dívá kriticky, stejně jako strukturalismus, který předznamenal teorii závislosti. Pohled na neoklasický způsob rozvoje je kritizován jako neefektivní pro země periferie z rozdílných pozic. Oba pohledy vyplývají z období Velké hospodářské krize. Pro teorii růstu zde vznikly Keynesovy teze o zásadní roli státu a intervencionsimu a pro strukturalismus bylo toto období významné pro růst zemí periferie. Ve svém důsledku ale obě teorie považují roli státu za klíčovou. Teorie růstu se tak staví proti neoklasickému modelu a tedy proti strategii exportu zemědělských výrobků a dalších primárních komodit a přiklání se ke strategii industrializace substituující dovoz nebo vnitřně orientovanému rozvoji postavenému na kombinaci produkce primárních komodit a zpracovatelského

⁹⁴ viz kapitola 4.3.4

⁹⁵ srov. FURTADO, C. 1965, s. 259.

⁹⁶ např. Brazílie byla v roce 1989 druhou zemí s největší nerovnoměrností příjmů na světě – měřeno hodnotou Giniho koeficientu (0,63). (srov. FERREIRA, F. H. G. a kol. 2007)

průmyslu.⁹⁷ Stejně tak i strukturalismus vidí model agroexportu jako neefektivní. Řešení ze strany teorie růstu mělo přicházet ze zahraničí. Podle Rosenstain-Rodana a jeho teorie jednorázového impulzu byla tato intervence za cílem industrializace zemí periferie nevyhnutelná. Strukturalisté však v hlavní roli tohoto zásahu viděli stát.⁹⁸

Postoj předchůdců teorie modernizace a teorie závislosti lze vnímat v určité podobnosti. Každá z těchto teorií stavěla na předchozí teorii, která se zaměřovala především na ekonomickou stránku rozvoje. Stejně jako teorii růstu, která stála na počátku modernizační teorie, lze vnímat i strukturalismus se svým vlivem na navazující teorii závislosti. Významný je právě výše zmiňovaný kritický pohled na neoklasický model rozvoje. Modernizační teorie ale tyto intervence, vlastní teorii růstu, vnímala jako významné pouze ve fázi rozvoje. To lze odvodit ze zmiňovaného postoje k zemím zastupujícím „free world“. Jakmile se měla nějaká země do tohoto pole dostat, měla fungovat jako součást liberálně-tržního systému ekonomiky.⁹⁹ V tom byl rozdílný pohled na funkci těchto zemí po dosažení určitého ekonomického růstu. Vzhledem k tomu, že podle Franka se měly země periferie rozvíjet nezávisle na zemích tehdejšího centra a své kontakty přetrhat, nutně by pak docházelo i k rozdělení celého tržního systému světa. Teorie závislosti tedy nepočítala s navazující rolí těchto zemí v rámci světového trhu. Jaká by byla jejich role lze jen těžko odvodit. Pokud by došlo ke změnám, které např. Frank koncipoval, a země periferie by se odtrhly od vlivu zemí centra a realizovaly svůj rozvoj samy, nejspíš by došlo ke vzniku dalšího systému. Vzhledem k tomu, že se tento scénář neuskutečnil, nemohlo ani dojít k potvrzení této hypotézy. Naopak ale došlo k nepředpokládanému růstu i v rámci dosavadního světového systému (růst v rámci kapitalistického rozložení trhu obhajovali zástupci nové školy závislosti¹⁰⁰), který však byl ukončen dlužní krizí v 70. letech.¹⁰¹

V rámci myšlení obou teorií také docházelo k jedné společné vlastnosti – ačkoliv se jednalo o rozvoj rozdílných částí světa, tendence těchto teorií vedla ke zobecňování, tj. generalizaci svých výsledků. Takovýto druh úsudku lze vyvodit ze závěrů každé z teorií – operování s pojmem periferie a centra nutně vede k zavržení konkrétního kontextu každé země a k jejímu zařazení k jedné části tohoto rozložení. U modernizační teorie lze tuto vlastnost identifikovat už při snaze o její definici. Ta totiž

⁹⁷ srov. BROHMAN, J. 1996, s. 13.

⁹⁸ srov. PRESTON, P. W. 1996, s. 184.

⁹⁹ viz kapitola 4.3.2

¹⁰⁰ viz výše – Cardoso, Evans, aj.

¹⁰¹ srov. PRESTON, P. W. 1996, s. 187 – Furtado podle něj identifikoval tři fáze poválečného vývoje zemí Latinské Ameriky – poslední, růst v 70. letech, který byl provázen rozsáhlým importem kapitálu za podpory přísunu petrodolarů, byl ukončen zmiňovanou dlužní krizí.

směřuje k pozitivismu¹⁰², který je ve své podstatě nomotetický. Teoretikové závislosti se v tomto ohledu pokoušeli o podobné zobecnění svých závěrů, jako se pokoušeli modernisté o aplikaci svých východisek na zobecnění v rámci zemí periferie. Některé ze studií tehdejších ekonomik zemí periferie byly zobecňovány na zbylé články stejné části rozvoje – např. Samir Amin ve své studii plantážové buržoazie Pobřeží Slonoviny své závěry shrnuje i na úděl ostatních zemí, které jsou v rámci světového systému charakterizovány jako zaostalé.¹⁰³

Dualita rozvojových společností je často vnímána jako zásadní prvek pro jejich rozvoj. To, co Gusfield chápe na modernizaci jako prospěšné pro takovýto rozvoj zemí periferie a zároveň i za účelem podpoření prvků tradiční společnosti, nebylo vždy interpretováno ve stejném smyslu. Teorie závislosti se totiž staví proti rozboru např. Latinské Ameriky jakožto duální společnosti (tj. tradiční a moderní) a stav celého tohoto teritoria bere spíše jako výsledek vlivu poptávky světového systému.¹⁰⁴ Nejedná se ale pouze o případ Latinské Ameriky. Pohled je zaměřen i na příklad Subsaharské Afriky. Podle Samira Amina zde již nelze na základě vlivu kolonialismu najít žádné tradiční společnosti. Společnosti, které se zde nacházejí, jsou již pouze odrazem závislosti těchto zemí na zemích jiných.¹⁰⁵ Na základě toho lze závislost vnímat i v socio-kulturních konotacích.

¹⁰² srov. RAPLEY, J. 2007, s. 24.

¹⁰³ AMIN, S. *Le développement du capitalisme en Côte d'Ivoire*. Paris: Editions de minuit, 1967. Citováno podle RAPLEY, J. 2007, s. 27.

¹⁰⁴ srov. PRESTON, R. W. 2006, s. 188.

¹⁰⁵ srov. AMIN, S. 1972, s. 524.

6 KRITIKA OBOU TEORIÍ

Kritika teorie modernizace i teorie závislosti byla často vzájemná, zároveň se ale s postupem času objevovala i nezávislá kritika spojená s novými pohledy na rozvoj. Vzhledem ke svému kritickému charakteru byla teorie závislosti ve svých východiscích sama o sobě především reakcí na konvenční teorie, i ona však byla kritizována pro své závěry založené na pro jiné přístupy politicky nekorektních nebo nepřijatelných myšlenkách.

Kritický pohled na teorie z poválečného období jako celku směřuje proti nárokům na jejich univerzálnost a jejich častým zkreslením, pramenícím z prostředí, ve kterých byly formovány. Díla pozdějších přístupů, které byly s oběma školami částečně spojována, zauímají větší odstup a svůj kritický záběr často směřují i vůči oběma školám zároveň. To se týká institucionalistů nebo zástupců teorie světových systémů. Pokud se však podíváme na současný přístup k rozvoji, teorie závislosti (kritizovaná např. pro příliš zjednodušující povahu svých konstrukcí nebo determinismus) a její intelektuální odkaz je patrný především v postrozvojovém nebo antirozvojovém přístupu.¹⁰⁶ Na druhou stranu, podle Peeta lze v dnešním rozvoji nalézt často prvky, které zaslouží podobnou kritiku jako přístupy poválečných teoretiků v čele s W. W. Rostowem. Především jde o jednoduchý, naivní a optimistický pohled na chudobu, která je podle nich pouhým důsledkem nedostatečné modernizace.¹⁰⁷

6.1 Kritika modernizační teorie

Jedna ze vzájemných kritik teorie modernizace a závislosti vychází z druhé zmíněné pozice, především od A. G. Franka. Ten Rostowovi vytýká jeho zkreslený pohled na historii. Jak bylo výše uvedeno, Rostowova teorie stádií růstu zaměřuje svůj pohled na historii zemí, které byly po druhé světové válce označovány za součást Prvního světa. V jejich ekonomickém růstu pak spatřuje model aplikovatelný na nerozvinuté země Třetího světa. Právě zde vzniká prostor pro Frankovu kritiku. Rostow podle něj chybně ignoruje historii těchto nerozvinutých zemí. Bez jejího pochopení podle něj totiž není možné vysvětlit okolnosti, současný stav nebo charakter možného

¹⁰⁶ srov. SIMON, D. 1997, s. 183.

¹⁰⁷ srov. PEET, R. 2009, s. 139.

vývoje.¹⁰⁸ Touto ignorací tak Rostow nutně řadí všechny nerozvinuté země do jedné řady. Jejich předkapitalistická historie nehraje žádnou roli v jejich možném rozvoji – země, těžící z odkazů např. kultury Májů, Čínského impéria nebo feudální Evropy jsou všechny před vstupem do Rostowova modelu jednoduše „zpátečnické“ vzhledem ke svým tradičním společnostem, a tento fakt není dále rozváděn.

Další z bodů kritiky plyne z podstaty Rostowova modelu, založené na kopírování růstu jiných zemí. Logickou chybu zde Frank spatřuje v nemožnosti opakování historie ve vyvíjejícím se světě. „Jak se může opakovat historie, pokud rozvoj zemí Evropy sám o sobě upravil kontext, ve kterém se historické změny udávaly?“¹⁰⁹ Na základě této kritiky se tak můžeme pokusit o hledání důvodů, které vedly k Rostowovu zkreslení. Zde se nabízí odpověď v podobě pohledu na charakter uvažování o růstu v rámci takového modelu. Přechod mezi jednotlivými stádii růstu je často definovaný v ekonomických měřících. Zobecnitelnost modelu je totiž závislá na jeho kvantitativním charakteru. Ekonomický pohled se tak nejspíš pro Rostowa stal v jeho koncepci tím primárním, a právě ekonomické teorie své modely často staví na podmínce „ceteris paribus“ – tedy aplikovatelnosti „za stejných podmínek“. Právě tyto podmínky jsou ale na základě Frankových myšlenek již nesplnitelné.

Podobným směrem byla zaměřena i kritika dalších zástupců spojených se školou závislosti. Paul Baran vidí v opatřeních spojených s teorií modernizace směr, který by pouze zbrzdřoval země Třetího světa na jejich cestě z chudoby – takovýto závěr nejspíš vyplývá i z jeho přístupu, později rozpracovaného Frankem, na základě kterého v zemích Třetího světa identifikoval imperialismus (ten zde podle něj vznikl v důsledku okázalosti buržoazie vládnoucí v alianci s tradiční elitou vlastníků pozemků), který vůbec bránil průběhu kapitalismu v těchto zemích a přirozenému rozvoji, který se v jeho rámci měl odehrávat podle Marxe.¹¹⁰ Právě interpretace některých teorií nebo závěry spojené s třídním chápáním společnosti se však později v některých směrech staly terčem pro kritiku vůči teoretikům závislosti.

¹⁰⁸ FRANK, A. G. *Sociology of Underdevelopment and Underdevelopment of Sociology*. In *Latin America: Underdevelopment or Revolution?* New York: Monthly Review Press, 1969. Citováno podle PRESTON, P. W. 1996.

¹⁰⁹ FRANK, A. G. *Latin America: Underdevelopment or Revolution?* New York: Monthly Review Press, 1969. Citováno podle PEET, R. 2009, s. 132.

¹¹⁰ srov. BARAN, P. *The political economy of growth*. New York: Monthly Review Press, 1967. Citováno podle RAPLEY, J. 2007.

6.2 Kritika teorie závislosti

Při posuzování problémů spojených s pracemi teoretiků závislosti se jejich kritikové často zaměřují na technické nedostatky v jednotlivých postupech nebo úvahách. Jak už bylo např. zmíněno u Hirschmannova postoje vůči teorii závislosti, kde podle něj nejsou více specifikovány kroky k dosažení slibované revoluce, kritika poukazuje na přílišnou jednoduchost a zároveň také na dvojznačnost používaných pojmů i výsledků společně s nekorektním nakládáním s teoretickými východisky (v tomto případě s marxovými teoriemi).¹¹¹ Ke zkreslení podle kritiků často také dochází při samotném pohledu na problémy spojené se strukturou společnosti a její rolí, např. za významné aktéry dění v nerozvinutých zemích jsou považováni většinou pouze vyšší, popř. střední vrstvy obyvatelstva, přičemž zbylé obyvatelstvo je zmiňováno pouze jako pasivní a manipulovatelná masa.¹¹²

Další bod kritiky teorie závislosti vychází z jejího chápání budoucnosti nerozvinutých zemí v rámci kapitalistického systému. Ta je totiž podle jejích zástupců kapitalismem determinována a vzhledem ke svému pesimismu nevidí škola závislosti v tomto směru možný růst – a to alespoň do té doby, než se začnou objevovat koncepce možného rozvoje v závislosti (ty jsou však také v různých směrech kritizovány – problém je spatřován např. v dvojznačnosti závěrů, která vyplývá z různých možností interpretace konceptů, na základě kterých jsou tyto závěry vystavěny¹¹³). Kritika pak logicky vycházela z nepotvrzení těchto hypotéz a z ekonomického růstu, ke kterému docházelo i v rámci přetrvávajícího světového kapitalistického systému.¹¹⁴

¹¹¹ srov. CUEVA, A. a kol. 1976.

¹¹² srov. tamtéž

¹¹³ srov. tamtéž, s. 13.

¹¹⁴ srov. PEET, R. 2009, s. 181.

7 ZÁVĚRY

Období po druhé světové válce se vyznačovalo na jedné straně bezprecedentním ekonomickým růstem a na straně druhé postupným odkrýváním chudoby v celém světě. Vše bylo navíc umocněno všudypřítomnou hrozbou Studené války, v rámci které se dvě mocnosti pokoušely prosadit svůj vliv ve všech sférách. Od této bipolarity se nutně odvíjelo i vnímání světa v různých oblastech společenských věd. Dělení prostoru se tak projevilo i v chápání rozvoje, kde zároveň docházelo ke střetu v pohledu na jeho význam. Tímto dělením máme na mysli chápání rozvoje ve vymezení na části odpovídající pojmům jako „tradiční“ a „moderní“, „jádro“ a „periferie“ nebo „my“ a „ostatní“. Význam tohoto vztahu byl na jedné straně chápán antagonisticky, na druhé straně konvergentně. Rozvojové teorie, které se formovaly v tomto období, šlo rozdělit podle jejich příklonu k jedné z těchto stran. Neznamená to, že se jedná o jediné možné kritérium jejich vymezení, avšak po zahrnutí i dalších charakteristik teorií se jeví jako oprávněné a plnohodnotné. Na jedné straně se tak objevují teorie, které spojuje jejich optimismus v rozvoj světa (ať už každou z nich chápaný na základě odlišných měřítek) v rámci stávajících podmínek uspořádání jeho systému ekonomických, politických nebo kulturních vztahů. Za stěžejní přístup k rozvoji v tomto směru lze považovat modernizační teorii. Ta zároveň sdílí množství prvků s teorií růstu i s dílem teoretiků institucionalismu, kteří možný rozvoj podmiňují odlišnými zásahy, avšak podle námi vymezeného kritéria je lze zařadit do stejného proudu – dá se tedy říci, že teorie v tomto proudu vedou k modernizaci chápané ve stylu napodobení stavu již rozvinutých zemí světa. Na druhé straně se rýsují teorie chápající rozvoj za stávajících podmínek uspořádání systému jako neproveditelný. Zde je stěžejní teorie závislosti, vedle které lze při vymezeném kritériu postavit strukturalismus a teorii světových systémů. Teorie v tomto proudu se k sobě mají podobně jako v předchozím případě.

Komparace společných bodů zájmu takto vymezených teoretických rámců ukazuje, že velký význam v jejich pohledu na rozvoj hrají myšlenkové směry, na základě kterých tyto teorie vznikaly. Modernizační teorie nemůže chápat rozvoj stejně jako teorie závislosti, protože nevidí svět prostřednictvím třídních vztahů. Zároveň se ale objevují prvky, které jsou vlastní oběma teoriím. U obou lze v mnoha případech nalézt odkaz Comtova pozitivismu při suverénním zobecňování svých poznatků na celek a proklamování objektivitu analýz. Ukázalo se také, že obě teorie často identifikují stejné příčiny nerozvinutosti, avšak jejich nabízené způsoby, jakými se lze rozvinout, se liší v závislosti na teoretickém rámci, v kterém se pohybují. To konkrétně

potvrzuje pohled na význam rozdílnosti vzorců ve společnostech, kdy modernizační teorie klade důraz na absenci vlastností typických pro rozvinuté země a na potřebu jejich rozšíření v zemích periferie za účelem rozvoje. Teorie závislosti naopak vidí cestu v posilování třídního antagonismu, který je podle ní v zemích periferie potlačený.

Ačkoliv se často jednalo o teoretické práce zabývající se především ekonomickou stránkou rozvoje, ukázalo se, že jejich přesah měl podobu celospolečenského rozměru. Tento rozměr se projevoval v politickém, kulturním nebo demografickém směru. V politické sféře se tak na základě rozvoje měly země stávat součástí jednoho z ideologických bloků. V demografické sféře, vlivem zvolené strategie, na které se teorie zaměřovaly, docházelo k velkému pohybu obyvatelstva ve smyslu, v jakém tomu odpovídala např. zmiňovaná urbanizace v Brazílii.

Odkaz obou teorií lze spatřovat v jejich omylech, zároveň však nejde opomenout jejich vliv na dnešní podobu rozvojové pomoci a spolupráce. Ukázalo se, že rozvoj cestou západu, typický pro modernizační školu, naráží na složité sociální a kulturní překážky, zároveň ale jde o nesmazatelný odkaz a přerušit všechny vazby ve smyslu některých přístupů teorie závislosti by bylo dnes už bezpochyby nemožné. Tato práce proto v rámci komparace obou teorií ukazuje na možnou syntézu nebo alespoň oblasti, ve kterých by se o ní dalo uvažovat. Pokusem o spojení těchto dvou často protichůdných proudů se tak hledá kompromis mezi dvěma současně těžko uskutečnitelnými směry. Zároveň je zde ale chyba společná pro oba tyto přístupy, kterou je potřeba do každého závěru zahrnout. Jde především o nekonkrétnost těchto teorií a jejich opomenutí specifčnosti každé cílové skupiny. Odkaz obou teorií je proto třeba brát v potaz v přístupu k rozvoji i k rozvojové pomoci, zároveň je ale potřeba tento odkaz v rámci přístupu zaměřit na konkrétní kontext, což znamená zohlednit kulturní, geografické, historické, demografické nebo socio-ekonomické charakteristiky cílové skupiny.

8 SHRNU TÍ

Bakalářská práce se zabývá problematikou vymezení modernizační teorie a teorie závislosti v rámci diskurzu rozvoje a jejich pohledem na možnosti rozvoje. Důraz je kladen především na historické a teoretické pozadí vzniku a vývoje těchto teorií, u výkladu jednotlivých teorií se pak práce zaměřuje na jejich celospolečenský dopad projevující se v jejich socioekonomických, politických nebo kulturních sférách. Rámec obou teorií je rozšířen o soudobé přístupy, které se s nimi v určitých směrech překrývají. Cílem práce je dále zdůraznit význam odkazu poválečných teorií jako možných analogií se současnými směry v přístupech k rozvoji. Na základě komparace obou teorií je poukazováno na odlišné interpretace společných bodů zájmu s důrazem na vliv zařazení do konkrétního teoretického rámce. Prostor je věnován vzájemným i nezařazeným kritikám.

Klíčová slova: rozvojové teorie, modernizační teorie, teorie závislosti, diskurz rozvoje

SUMMARY

Bachelor thesis deals with the problems of specifying modernization and dependency theory in the development discourse and their view of development possibilities. The work puts stress on the historical and theoretical background of theories' origins and evolution, the study of theories aims on their impact on whole society appearing in its socio-economic, political or cultural spheres. Framework of both theories is enlarged by contemporary approaches which do agree together in some points of view. One of the aims is also found in emphasizing of legacy of afterwar theories in their possibility of making analogies with present development approaches. Different interpretations of common points of interest are shown on the basis of theories' comparison, here is the emphasis put on mentioning of interpretations in the context of specific theoretical framework. Reciprocal and neutral critiques are also mentioned.

Key words: theories of development, modernization theory, dependency theory, development discourse

9 SEZNAM LITERATURY

AGHION, P., BOLTON, P. A (1997) Theory of Trickle-Down Growth and Development. *The Review of Economic Studies*, 1997, Vol. 64, No. 2, pp. 151-172.

AMIN, S. Underdevelopment and Dependence in Black Africa-Origins and Contemporary Forms. *The Journal of Modern African Studies*. 1972. Vol. 10, No. 4 (Dec., 1972), pp. 503–524.

BLACK, C. E. (1970) Marxism and Modernization. *Slavic Review*. 1970. Vol. 29, No. 2 (Jun., 1970), pp. 182-186

BRAZILIAN GOVERNMENT (2010) *Brazil Empire* [online]. © 2010 Portal Brasil, poslední změna: 13. 5. 2010 [citováno 13. 5. 2010]. Dostupné z: <<http://www.brasil.gov.br/sobre/history/periods/brazil-empire>>.

BROHMAN, J. (1996) *Popular Development: Rethinking the theory and practice of development*. 1. vyd. Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 1996.

CUEVA, A., VILLAMIL, J., FORTIN, C. A (1976) Summary of "Problems and Perspectives of Dependency Theory". *Latin American Perspectives*, 1976. Vol. 3, No. 4, Dependency Theory and Dimensions of Imperialism, pp. 12-16.

DANĚK, P. (2000) Nerovnoměrný rozvoj světa: kolonialismus, neokolonialismus a diskurz rozvoje. In JEHLIČKA, P., TOMEŠ, J., DANĚK, P. *Stát, prostor, politika: vybrané otázky politické geografie*. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, 2000. s 28-58. Dostupné také z: <http://www.kap.zcu.cz/opory/studijni_texty/kniha_stat_prostor/kap1.htm>.

DOS SANTOS, T. (1970) The Structure of Dependence. *The American Economic Review*. 1970. Vol. 60, No. 2, Papers and Proceedings of the Eighty-second Annual Meeting of the American Economic Association, pp. 231-236.

DOS SANTOS, T. (1976) The Crisis of Contemporary Capitalism. *Latin American Perspectives*. 1976. Vol. 3, No. 2, Capitalism in Latin America: The Process of Underdevelopment, pp. 84-99.

FERREIRA, H. G. F., LEITE, P. G., LITCHFIELD, J. A. (2007) The Rise and Fall of Brazilian Inequality: 1981-2004. *Macroeconomic Dynamics*. 2007. pp. 1–32. Dostupné také z: <http://siteresources.worldbank.org/INTPOVRES/Resources/477227-1142543871921/Rise_and_fall_FLL_MDY07013%5B001-032%5D.pdf>.

FURTADO, C. (1965) Political Obstacles to Economic Growth in Brazil. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*. 1965. Vol. 41, No. 2, pp. 252-266.

GEREFFI, G. (1989) Rethinking Development Theory: Insights from East Asia and Latin America. *Sociological Forum*. 1989. Vol. 4, No. 4, Special Issue: Comparative National Development: Theory and Facts for the 1990s, pp. 505-533.

GUSFIELD, J. R. (1967) Tradition and Modernity: Misplaced Polarities in the Study of Social Change. *The American Journal of Sociology*. 1967. Vol. 72, No. 4, pp. 351-362.

HIRSCHMANN, A. O. (1968) The Political Economy of Import-Substituting Industrialization in Latin America *The Quarterly Journal of Economics*. 1968. Vol. 82, No. 1, pp. 1-32.

HIRSCHMANN, A. O. (1978) Beyond Asymmetry: Critical Notes on Myself as a Young Man and on Some Other Old Friends. *International Organization*, 1978. Vol. 32, No. 1, Dependence and Dependency in the Global System, pp. 45-50.

HIRSCHMANN, A. O. (1987) The Political Economy of Latin American Development: Seven Exercises in Retrospection. *Latin American Research Review*. 1987. Vol. 22, No. 3, pp. 7-36.

HUNTINGTON, S. P. (2001) *Střet civilizací*. 1. vyd. Praha: Rypka Publishers, 2001.

KELLER, J. (2007) *Dějiny klasické sociologie*. 2. vyd. Praha: SLON, 2007.

LIMONGI, F., PRZEWORSKI, A. (1997) Modernization: Theories and Facts. *World Politics*. 1997. Vol. 49, No. 2, pp. 155-183.

MCKAY, J. (2008) Reassessing development theory. In KINGSBURY, D., MCKAY, J., HUNT, J., MCGILLIVRAY, M., CLARKE, M. *International Development: Issues and Challenges*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2008. s. 45-66. Dostupné také z: <<http://astro.temple.edu/~alastair/documents/McKayReassessingDevelopmentTheory.PDF>>.

MYRDAL, G. (1987) Gunnar Myrdal on Population Policy in the Underdeveloped World. *Population and Development Review*. 1987. Vol. 13, No. 3, pp. 531-540.

MYRDAL, G. (1989) The Equality Issue in World Development. *The American Economic Review*. 1989. Vol. 79, No. 6, Nobel Lectures and 1989 Survey of Members, pp. 8-17.

PIETERSE, J. N. (2009) Globalization and Culture: Three Paradigms. In PIETERSE, J. N. *Globalization and culture*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2009. s. 43-65. Dostupné také z: <<http://www9.georgetown.edu/faculty/irvinem/theory/Pieterse-Globalization-and-Culture-3-2003.html>>.

PEET, R., HARTWICK, E. (2009) *Theories of Development: Contentions, Arguments, Alternatives*. 2. vyd. New York: Guilford Press, 2009.

PREBISCH, R. (1981) Raul Prebisch on Latin American Development. *Population and Development Review*. 1981. Vol. 7, No. 3, pp. 563-568.

PRESTON, P. W. (1996) *Development theory: an introduction*. 1. vyd. Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 1996.

RAPLEY, J. (2007) *Understanding Development: Theory and Practice in the Third World*. 3. vyd. Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc., 2007.

ROSTOW, W. W. (1959) The Stages of Economic Growth. *The Economic History Review, New Series*. 1959. Vol. 12, No. 1, pp. 1-16.

ROSTOW, W. W. (1960) The Problem of Achieving and Maintaining a High Rate of Economic Growth: A Historian's View. *The American Economic Review*. 1960. Vol. 50, No. 2, Papers and Proceedings of the Seventy -second Annual Meeting of the American Economic Association, pp. 106-118.

SATO, R. (1964) The Harrod-Domar Model vs the Neo-Classical Growth Model. *The Economic Journal*. 1964, Vol. 74, No. 294, pp. 380-387.

SECRETARÍA DE GABINETE Y GESTIÓN PÚBLICA (2010) *Argentina – historical summary* [online]. © 2005 SGP, poslední změna: 13. 5. 2010 [citováno 13. 5. 2010]. Dostupné z:
<<http://www.argentina.gov.ar/argentina/portal/paginas.dhtml?pagina=1480>>.

SIMON, D. (1997) Development Reconsidered; New Directions in Development Thinking. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*. 1997. Vol. 79, No. 4, Current Development Thinking (1997), pp. 183-201.

SMITH, A. (2002) *Bohatství národů*. Praha: Liberální institut, 2002.

WALLERSTEIN, I. (1976) Semi-Peripheral Countries and the Contemporary World Crisis. *Theory and Society*. 1976. Vol. 3, No. 4, pp. 461-483.

WALLERSTEIN, I. (1984) The Development of the Concept of Development. *Sociological Theory*. 1984. Vol. 2, pp. 102-116.

WALLERSTEIN, I. (2005) *Úpadek americké moci: USA v chaotickém světě*. 1. vyd. Praha: SLON, 2005.